

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра політичних теорій

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти
галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 052 «Політологія»

Одеса
Фенікс
2024

УДК 32–027.21
К 59

Рекомендовано до видання рішенням навчально-методичної ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 17 січня 2024 р.)

Укладачі:

Козьмініх А. В. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5873-1178>)

Сушко А. І. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5755-7844>)

Рецензенти:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувача кафедрою політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

Шмаленко Ю. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Загальна теорія політики : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого рівня вищої освіти галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність 052 «Політологія» [Електронне видання] / уклад.: А. В. Козьмініх, А. І. Сушко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2024.– 70 с. – Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/27313>

ISBN 978–617–8395–39–1

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Загальна теорія політики». У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, перелік тем доповідей і презентацій, а також список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітніх програм вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 32–027.21

ISBN 978–617–8395–39–1

© А. В. Козьмініх, А. І. Сушко, 2024

Зміст

ВСТУП	4
ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ.....	6
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	12
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ.....	13
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	53
ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ.....	59
ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ	60
ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ	61
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Загальна теорія політики» призначена для здобувачів вищої освіти, що навчаються за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Теорія політики знаходиться в центрі системи політичних наук. Це пояснюється тим, що вона вивчає політичну сферу життя суспільства, по-перше, не серед інших об'єктів, а як єдиний і основний об'єкт; по-друге, вивчає не окремі аспекти політичного життя суспільства, а розглядає її як цілісну систему; по-третє, в якості головного свого предмета вивчає загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування політичної сфери життя суспільства, аналізує властиві тільки політиці специфічні закономірності владних відносин. Під час вивчення навчальної дисципліни «Загальна теорія політики» буде формуватись концептуальне розуміння суті теорії у загальному контексті політичної науки, основні аспекти теорії політичної влади, теорії політичної системи суспільства та теорії міжнародних відносин.

Для здобувачів-політологів окреслене коло питань вимагає більш детального та глибшого осмислення, формування необхідних первинних базових знань про світ політики. Такий підхід сприятиме кращому опануванню професійно-орієнтованих дисциплін та успішному фаховому становленню.

Мета навчальної дисципліни – Формування системи знань у здобувача щодо оточуючих політичних явищ і процесів пов'язаних з політичною системою, її структурою, елементами та характером взаємин між ними. Вивчення різноманітних наукових традицій та сучасного політологічного дискурсу щодо дослідження політичної системи.

Завдання навчальної дисципліни:

- окреслити та охарактеризувати проблемне поле в сучасній політичній теорії;
- охарактеризувати фактори, що вплинули на формування та еволюцію політичних за своїм походженням та суттю

наукових понять на сучасному етапі розвитку політичної думки;

- виявити новаторські та традиціоналістичні моменти в розвитку сучасної зарубіжної та української політичної думки;
- ознайомити здобувачів з питаннями, які сьогодні перебувають у центрі уваги науково-експертної спільноти, визначають сучасний порядок денний дискурсу між представниками різних традицій (наукових шкіл, течій) політичної думки.
- Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після вивчення дисципліни «Загальна теорія політики» здобувачі повинні:
- розуміти предметну область, етичні та правові засади професійної діяльності;
- вміти критично мислити у сфері професійної діяльності;
- розуміти історію, закономірності та етапи розвитку предметної сфери політології, знати її цінності та досягнення;
- вміти використовувати базовий категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки;
- застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, міжнародних та глобальних студій у фаховій діяльності;
- вміти аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 210 годин / 7 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є залік та екзамен.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Загальна теорія політики» є однією зі складових програми підготовки бакалавра за спеціальністю 052 «Політологія».

Успішне вивчення курсу «Загальна теорія політики» передбачає освоєння здобувачами вищої освіти лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (поток), що проводять провідні викладачі – лектори (професори та доценти) навчального закладу, а також провідні вчені або спеціалісти, запрошені для читання лекцій, що містять основні положення навчальної або спеціальної дисципліни, їх теоретичні проблеми, в тому числі новітні наукові досягнення. Тематику курсу лекцій наведено у тематичному плані навчальної дисципліни.

Основними завданнями, що визначають напрямок лекційних занять, є: характеристика структури теми; розкриття змісту категоріального апарату теми; висвітлення зв'язку теорії з практикою.

Лекція є теоретичною основою практичних занять, подальшого самостійного вивчення здобувачами курсу.

Самостійну роботу здобувача над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

- підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що викладатимуть на лекції;
- сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записів (конспектуванні). При конспектуванні необхідно в результаті «переробки» інформації виділити основну думку лектора і стисло її викласти. Лекція не підлягає дослівному запису, за винятком формулювань, визначень, імен, найменувань політико-

правових актів та літератури, хронологічних і статистичних даних, підсумкових висновків за темою;

- подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної та наукової літератури.

Практичні заняття, які проводять з академічною групою, є логічним продовженням лекційного курсу. На них поглиблюють, закріплюють та деталізуються знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи.

Практичні заняття спрямовані на підвищення теоретичного рівня знань у сфері порівняльної політології, більш поглиблене вивчення складних або дискусійних питань відповідної теми, на поточний контроль засвоєння знань, умінь, навичок здобувачів.

Практичному заняттю має передувати підготовка здобувача за завчасно визначеним планом. Для цього необхідно:

- вивчити і доповнити конспект лекції з даної теми;
- вивчити рекомендовані політико-правові акти, навчальну та наукову літературу;
- скласти конспект або тези відповіді за найбільш складними питаннями заняття;
- вміло використовувати вивчений матеріал при відповідях.

Здобувач на практичному занятті має продемонструвати знання теоретичного матеріалу, здатність використовувати його при вирішенні практичних завдань, уміння ясно та аргументовано висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, оперуючи термінологією.

Під час проведення практичних занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним здобувачем; виконання письмових, в тому числі контрольних, робіт; заслуховування доповідей, рефератів з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Практичні заняття є також одним із видів поточного контролю за успішністю освоєння здобувачами навчального матеріалу. На кожному занятті викладач оцінює ступінь підготовки здобувача з теми. Підсумкові оцінки вносять до журналу обліку успішності.

Метою практичних занять є: навчання застосуванню теоретичних положень у практичній діяльності; вироблення навичок самостійної роботи здобувача; розвиток професійної свідомості та мислення.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Самостійна робота здобувача є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Мета самостійної роботи – закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих на лекційних та практичних заняттях. У процесі самостійної роботи у здобувачів формуються індивідуальні вміння та навички самостійного засвоєння навчальної та наукової літератури, нормативних джерел, використання сучасних інформаційних засобів і технологій.

Для підвищення ефективності самостійної роботи здобувача доцільно її планування. Планування та організація самостійної роботи мають ґрунтуватися на достовірній інформації згідно з такими позиціями: вид роботи (наприклад, підготовка до лекції, практичних занять); трудомісткість процесу підготовки (з урахуванням індивідуальних здібностей і особистісних якостей здобувача); форми і методи навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення виду самостійної роботи; місце і форма виконання самостійної роботи (наприклад, у бібліотеці, спеціалізованому навчальному кабінеті, комп'ютерному класі, вдома; письмово, усно тощо); форми і способи контролю виконання самостійної роботи здобувача; необхідний і достатній обсяг часу за диференційованими нормативами щодо кожного виду самостійної роботи.

Особливість самостійної роботи полягає в необхідності самостійного, творчого пошуку та аналізу інформації. Це дає змогу розширити обсяг інформації з теми, отримати системне уявлення з конкретного питання.

До видів самостійної роботи віднесені підготовка презентації в рамках теми практичного заняття.

Результати, отримані здобувачами на практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни

«Загальна теорія політики» є залік та екзамен. Результати екзамену оцінюють за чотирибальною шкалою – «відмінно», «добре», «задовільно» та «незадовільно».

Результати екзамену вносять до екзаменаційної відомості та залікової книжки здобувача.

Здобувача вважають допущеним до екзамену лише за умови виконання всіх видів робіт, передбачених планом навчальної дисципліни.

Курсова робота є важливою частиною академічного процесу, яка передбачає самостійне наукове дослідження здобувачем під керівництвом викладачів. Вона сприяє розвитку навичок здійснення наукових досліджень, а також забезпечує практичний досвід у зборі, аналізі та інтерпретації інформації. Головна мета курсової роботи – розвивати творчі здібності здобувачів, перевіряти їх здатність аналізувати, формулювати висновки та рекомендації.

Ефективність курсової роботи залежить від дотримання встановлених вимог, які включають науковий рівень, зміст, структуру, стиль викладу, а також оформлення роботи. Всі ці аспекти мають значення для досягнення високої якості наукового дослідження.

Індивідуальне завдання являє собою додаткову складову самостійної роботи здобувача над певною навчальною дисципліною. Це творче та аналітичне завдання, близьке до наукового дослідження, яке можливе лише завдяки добре організованому процесу самонавчання з виразною метою дослідження та досягнення цієї мети за допомогою ефективних методів самоосвіти. Така робота повинна враховувати індивідуальні творчі здібності здобувача, його навчальні досягнення, інтереси та активність.

Практичне застосування цього підходу в навчанні передбачає використання індивідуальних науково-дослідних завдань у навчальному процесі. Індивідуальне завдання є формою позааудиторної самостійної роботи дослідницького характеру, яка передбачає опрацювання програмного матеріалу навчальної дисципліни та завершується разом із підсумковою атестацією за цією дисципліною.

Метою індивідуального завдання є самостійне опрацювання частини навчального матеріалу, його систематизація, поглиблення, узагальнення та практичне використання отриманих знань, а також розвиток навичок самостійної роботи здобувача.

Індивідуальне завдання є комплексною теоретичною або практичною роботою, що здійснюється на основі знань, умінь і навичок, отриманих під час аудиторних занять, і включає одну або кілька тем або охоплює весь зміст навчальної дисципліни.

Здобувачі виконують індивідуальні завдання самостійно під керівництвом викладача. Завдання, як правило, виконуються індивідуально, хоча іноді можуть мати комплексний характер, що дозволяє залучити до них кілька здобувачів. Робота над індивідуальним завданням починається після самостійного вивчення програмного матеріалу. Важливо в індивідуальному завданні розкрити як теоретичний зміст, так і практичні приклади, використовуючи рекомендовану літературу та фактичний матеріал.

Екзамен проводять за білетами, які затверджує кафедра. Кожен екзаменаційний білет з навчальної дисципліни містить, як правило, три питання (або завдання) з різних тем навчальної програми.

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	залік
90–100	A	Відмінно	зараховано
82–89	B	Добре	
74–81	C		
64–73	D	Задовільно	
60–63	E		
1–59	Fx	Незадовільно	не зараховано
1–34	F		

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	НАЗВА ТЕМИ	Аудиторні заняття(в год.)		Самостійна робота (в год.)
		Лекції	Практичні	
1.	Політика і політична влада: сутність, форми та роль у функціонуванні суспільства	4	4	10
2.	Політична влада і політичні процеси в сучасному світі	2	4	10
3.	Поняття та структура політичних систем. Типологія політичних систем. Держава та громадянське суспільство в політичній системі	4	4	10
4.	Основні підходи до розуміння політичного суб'єкта. Індивідуальні та колективні політичні актори	2	2	10
5.	Порядок та зміни у політичному розумінні: структурно-функціональний та динамічний підходи	2	2	10
6.	Інституційні основи політичної діяльності. «Новий інституціоналізм»	2	2	10
7.	Теорії політичного розвитку	4	4	10
8.	Теорії модернізації та їх постмодерна критика	2	2	10
9.	Теорії глобалізації	2	2	10
10.	Теорія міжнародних відносин	6	4	6
11.	Проблеми національної та світової політики, національної безпеки та національних інтересів, мирного співіснування держав	4	6	4
Індивідуальне завдання		-	-	40
Всього		34	36	140

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Політика: сутність, форми та роль у функціонуванні суспільства

1. Сутність політики: основні теоретичні підходи
2. Місце і роль політики в системі суспільних відносин
3. Рівні функціонування політики
4. Структура політології
5. Головні детермінанти політики
6. Теоретичні та емпіричні методи політологічних досліджень

Хоча наука аналізує сутність політики вже понад дві тисячі років, питання «що таке політика?» досі залишається відкритим. Існує кілька *підходів до розуміння політики*:

Історично перше визначення політики пов'язане з управлінням суспільством, яке досі актуальне в сучасній політології. Політика розглядається як діяльність по управлінню суспільними процесами, що включає вирішення всіх проблем, крім моральних, авторитарне розподілення цінностей та регулювання конфліктів. Субстанційний підхід пов'язує політику безпосередньо з владою. Політика в цьому контексті – це або управління за допомогою влади, або боротьба за завоювання та утримання влади, як показано у роботах відомих мислителів. Інституційний підхід акцентує на організаціях, через які влада матеріалізується. Тут політика може бути розглянута як участь у справах держави або використання державної влади класами для досягнення своїх цілей. Соціологічний підхід аналізує політику через призму суспільної структури, що складається з різних груп з власними інтересами та потребами, де влада є ключовим інструментом їх реалізації. Теологічний підхід бачить політику як особливу форму людського існування, пов'язану з цілепокладанням та організацією, розширюючи межі політики на всі сфери діяльності. Консенсусний підхід вважає політику сферою об'єднання членів суспільства, де суспільні проблеми вирішуються ненасильницькими методами через компроміси. Конфліктний підхід описує

політику як сферу боротьби, де перемагає найсильніший, вважаючи її полем зіткнення інтересів різних соціальних груп та інститутів у справах влади та контролю над розподіленням суспільних благ.

Щодо місця та ролі політики – політика зародилася на певному етапі еволюції суспільства, що було пов'язано з розподілом праці, появою додаткового продукту, що призвело до стратифікації суспільства, виникнення власності, суперечностей і конфліктів серед населення. Цей процес відбувся під час переходу від первіснообщинного ладу до рабовласницької системи. Іншими словами, витoki політики ми виводимо з фундаментальних змін у самій структурі суспільства та його продуктивних сил. Суперечності в суспільстві спричинили появу класів, груп з різними інтересами, а політика покликана регулювати ці новоутворені відносини. Таким чином, політика з'явилася як результат диференціації суспільства. Політика в науковому полі поділяється: за сферами суспільного життя (економічна, соціальна, культурна, національна, військова політика); за орієнтацією (внутрішня і зовнішня); за масштабами (міжнародна, світова, локальна, регіональна); за носіями і суб'єктами (політика держави, партії); за терміном дії.

Суть політики і її цілі безпосередньо впливають із її походження. Можна сформулювати, що політика – це спрямування різних соціальних груп, шарів, індивідів до розвитку інтересів загального суспільства, або іншими словами, політика – це мистецтво спільного існування та необхідний компонент збереження цілісності диференційованого суспільства. Виходячи з того, що політика є особливим видом діяльності людей, певними відносинами між класами, групами щодо влади, і в ній беруть участь держава та її органи, політичні партії, громадські організації, політичні лідери, можна зробити висновок, що політика в першу чергу є механізмом державного управління суспільством. Саме в цьому і полягає її основна сутність.

У сфері політики існують *три основні рівні* її діяльності: міжнародний – це сфера, де діяльність держав не обмежується внутрішньополітичними питаннями, а охоплює міжнародні відносини. На цьому рівні особливу роль відіграють такі міжнародні організації, як Європейський Союз (ЄС), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Північноатлантичний альянс (НАТО), які займаються врегулюван-

ням міждержавних відносин, підтриманням миру та безпеки на глобальному рівні; макрорівень – це рівень, де політика відображає державу як єдиний організм, що включає державну владу і її інституційну структуру, таку як уряд, міністерства, різні відомства. На цьому рівні політика проявляється через діяльність держави та управління нею, включаючи розподіл ресурсів та благ в суспільстві; мікрорівень – це рівень, на якому політика розглядається як публічне явище, яке сприяє самореалізації особистості. На цьому рівні політика інституційно зосереджена на конкретних структурах та організаціях, таких як політичні партії, громадські організації, профспілки, що забезпечують можливість для участі громадян у політичному процесі та впливу на прийняття рішень.

Політологія має свою внутрішню *структуру*, основними компонентами якої є історія політичних вчень, теорія політики та прикладна політологія.

Історія політичних вчень фокусується на аналізі зародження, становлення та розвитку політичних поглядів та ідей протягом історії державно організованого суспільства. Основні етапи цієї історії охоплюють періоди від Стародавнього світу до Новітнього часу.

Теорія політики є ключовою складовою політології, яка вивчає політику як цілісний предмет. Ця сфера включає в себе такі елементи як концепції політики та влади, теорії політичної системи і процесів, моделі політичної участі і лідерства, теорії формальних і неформальних інститутів політики, включаючи державознавство, партологію, групи інтересів, бюрократію та еліти, а також теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Прикладна політологія займається безпосередньо процесами здійснення політики. Ця галузь включає теоретичні моделі, методологічні принципи, методи дослідження, практичні програми та рекомендації для досягнення реального політичного результату. Основний зміст прикладної політології полягає у розробці політичних технологій, таких як прийняття політичних рішень, виборчі кампанії, політична реклама, врегулювання конфліктів, політичні переговори, лобіювання, а також політичне прогнозування, планування та консультування.

Порівняльна політологія є окремою галуззю, яка проводить порівняльні дослідження політичних явищ і процесів різних держав, регіонів та епох.

В структурі політології також виокремлюють загальну політологію, яка зосереджується на історії і теорії політики та виробляє теоретичні та методологічні основи політичної науки, а також теорії середнього рівня, що включають в себе вивчення.

Ключові *детермінанти*, що формують політичний ландшафт, охоплюють географічні, демографічні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Соціальна структура слугує фундаментом політичної системи, визначаючи її активних учасників, мотиви, інтереси, а також напрямок і динаміку політичних процесів. В залежності від соціальної структури формуються різні політичні сили та рухи. Геополітична доктрина визнає географічне положення країни як вирішальний фактор у політиці. Це положення критично впливає на економічні особливості держави, зокрема на формування стратегій оборони. Демографічна ситуація та етнічний склад населення також є важливими факторами, що визначають особливості політичного процесу, формуючи унікальну структуру та особливості політичних акторів. Соціально-психологічні аспекти мають значний вплив на політичну поведінку, як мас, так і індивідів. Під певними обставинами ці фактори можуть набути вирішального значення, особливо коли йдеться про феномени, як-от психологія натовпу чи політичне лідерство. Духовна культура суттєво впливає на вибір політичних інститутів, способи їхньої діяльності та цілей, а також на сам устрій держави (наприклад, між конституційними монархіями та парламентськими республіками). Також духовна культура відіграє важливу роль у формуванні політичної соціалізації індивідів, системи їхніх політичних цінностей та позицій.

Політологія, як наука, використовує різноманітні *методи* для вивчення політичних явищ та процесів, і ці методи в значній мірі залежать від того, як розуміється предмет цієї науки. Якщо розглядати політологію як сукупність наукових знань про політику, то вона може включати методи, характерні для інших наук, таких як філософія, історія, соціологія, психологія, правознавство тощо, які також застосовуються для дослідження політичних явищ і процесів.

Втім, якщо виходити з припущення, що політологія є незалежною наукою зі своїм унікальним предметом, яким є політична система суспільства або політична влада, то можна чіткіше окреслити коло її ключових методів. Ці методи визначаються саме предметом

політології і включають системний, структурно-функціональний, порівняльний, та біхевіористський підходи. Звісно, політологія також використовує інші методи, зокрема соціологічні, логічні, емпіричні, але наведені вище методи є основними в рамках її предмета через їх зосередження на системних, структурних і функціональних аспектах політики.

Тема 2. Політична влада і політичні процеси в сучасному світі

1. Основні теорії влади
2. Форми влади
3. Структура політичної влади
4. Легальність та легітимність політичної влади

У політологічній науці існує безліч *теорій влади*, які по-різному трактують її суть та механізми. Деякі з найбільш поширених підходів до розуміння влади включають: силовий підхід: визначає владу як домінування та примус до підпорядкування; вольовий підхід (Макс Вебер): влада розглядається як здатність реалізовувати свою волю незалежно від опору, часто через легітимізацію авторитету¹; влада як вплив (Роберт Даль): визначається як здатність впливати на поведінку інших, втілюючи ідею, що «Б діятиме відповідно до волі А»².

Інструменталістський підхід: влада розуміється як здатність мобілізувати ресурси для досягнення визначених цілей; конфліктний підхід: описує владу як панування, зосереджене на контролі над механізмом розподілу обмежених суспільних ресурсів та цінностей; структуралістський підхід: характеризує владу як відносини між керівником і підлеглим, з акцентом на структурних аспектах суспільства. Реляційні теорії: вважають владу взаємодією між індивідами, де один індивід впливає на поведінку іншого. Системні теорії влади: Розглядають владу як атрибут соціальної системи, підходи які варіюються від макросоціальних до мікрокомунікативних.

¹ Див.: Weber M. Political Writings / ed. and trans. P. Lassman, R. Speirs; Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 390 p.

² Див.: Dahl R. A. On political equality. New Haven, CT, US: Yale University Press, 2007. 142 p.

Біхевіоралістські концепції влади: розглядають владу як відносини між людьми з акцентом на біологічні та психологічні аспекти людської природи.

Різноманітність наукових підходів до влади демонструє її багатогранність. Влада може розглядатися як особистісна характеристика (персональна влада), ресурс або засіб впливу. Одним з найбільш важливих аспектів влади є її розуміння як взаємодії між суб'єктом (активною стороною) та об'єктом (пасивною стороною).

Щодо природи влади, існує кілька теоретичних поглядів: психологічні теорії; антропологічний підхід; структурно-організаційний і системний підходи; соціологічний підхід. Ці різні підходи не заперечують один одного, а скоріше доповнюють, вносячи різні перспективи у розуміння складного феномену влади. Вони відображають різні аспекти владних відносин та їх вплив на індивідів та суспільство в цілому. Це підтверджує, що влада має багатогранну природу і може проявлятися у різних формах та контекстах.

Категорія «влада» тісно пов'язана і часто переплітається з поняттями панування, впливу та авторитету, які є ключовими у розумінні її сутності. Під пануванням зазвичай розуміють здійснення примусу або насильства, а також виконання наказів, що супроводжуються загрозою покарання. Хоча влада не обмежується лише примусом, вона часто включає директивний аспект – нав'язування своєї волі у формі наказів, які можуть бути підкріплені можливістю застосування прямого насильства. Проте, влада також може виражатися через вплив та авторитет, які не обов'язково передбачають застосування насильства. Вплив часто базується на переконанні, довірі або повазі, і може бути не прямо пов'язаний з примусом чи покаранням. Авторитет, у свою чергу, має більшу силу, коли він ґрунтується на повазі, компетентності або законності. Ці аспекти влади відіграють значну роль у формуванні її більш широкої картини, демонструючи, що влада може бути як прямою і жорсткою, так і більш тонкою та опосередкованою.

Легальність означає юридичну правомірність влади, її відповідність закону та формальні критерії. Це концепція, яка ґрунтується на юридичних нормах та законодавстві, вказуючи на те, що влада діє в рамках існуючих законів.

Легітимність, у свою чергу, відноситься до визнання та прийняття влади населенням. Це означає, що влада не тільки діє відповідно до закону, але й має підтримку та згоду громадян управляти. Легітимність базується на визнанні влади як морально правильної та справедливої.

Існує можливість конфлікту між легітимністю і легальністю. Наприклад, закони, які формально прийняті відповідно до процедур, можуть не сприйматися суспільством як справедливі, а легально обрана влада може втратити легітимність у разі невиконання своїх обіцянок чи обов'язків, що призводить до делегітимізації. Ефективність влади вимірюється її здатністю виконувати свої функції та задовольняти очікування та вимоги громадян. Вона відображає, наскільки добре влада виконує свої завдання і досягає поставлених цілей. Політична нестабільність, особливо у країнах, що розвиваються або переживають посткомуністичний перехід, часто пов'язана з викликами у сферах легітимності та ефективності влади. Це може бути результатом зруйнованих традиційних механізмів легітимації, порушень демократичних процедур під час виборів і низької ефективності дій уряду.

Тема 3. Поняття та структура політичних систем.

Типологія політичних систем.

Держава та громадянське суспільство в політичній системі

1. Поняття та структура політичних систем
2. Типологія політичних систем
3. Причини походження держави
4. Громадянське суспільство: сутність і структурні компоненти
5. Атрибути громадянського суспільства
6. Моделі громадянських суспільств

Поняття *політичної системи* є ключовим у політології. Політична система – це складний набір інституцій, організацій, норм і відносин, через які суспільство організує та здійснює владу та управління. Вона включає механізми, які регулюють політичну

взаємодію всередині суспільства, включно з розподілом влади та ресурсів.

Політична система являє собою комплекс взаємопов'язаних підсистем, які спільно виконують функції публічної влади. Ці *підсистеми* включають: інституціональна підсистема: охоплює державні органи, політичні партії, групи тиску, ЗМІ, релігійні установи тощо. Ця підсистема формує основну структуру політичної системи, через яку здійснюється управління та влада; нормативна підсистема: включає політичні, правові, моральні норми, традиції та символи, які регулюють діяльність інституцій та поведінку громадян, забезпечуючи порядок та організованість суспільного життя; комунікативна підсистема: відповідає за форми та канали взаємодії всередині системи, а також між різними політичними системами на міжнародному рівні. Вона включає засоби комунікації та взаємодії між різними учасниками політичного процесу; культурна підсистема: включає цінності, релігійні переконання, національну ідентичність та загальні культурні орієнтації, які формують політичну культуру суспільства та впливають на політичні відносини; функціональна підсистема: об'єднує засоби та методи реалізації влади, включаючи згоду, примус, авторитет та інші форми впливу. Ця підсистема визначає основні характеристики політичного режиму, його здатність забезпечувати стабільність, адаптивність та зміни.

Основою політичної системи є інституціональна підсистема, в якій держава відіграє ключову роль, концентруючи в своїх руках владу та ресурси для реалізації загальносуспільних інтересів.

Типологія політичних систем здійснюється на основі обліку різних ознак. Одна з перших типологій політичних систем заснована на характері їхніх взаємин із зовнішнім середовищем. За цим критерієм політичні системи підрозділяють на закриті й відкриті.

Залежно від ступеня політичних змін розрізняють політичні системи традиційні й модернізовані.

Однієї з найпоширеніших є класифікація систем за діючим політичним режимом, тобто на основі характеру й способів взаємодії влади, особистості й суспільства. За цим критерієм виділяють три типи політичних систем: тоталітарні, авторитарні й демократичні.

Загальновизнаною в західній політичній науці є типологія політичних систем Г. Алмонда. Він розрізняв їх по типу політичної

культури й поділу політичних ролей між учасниками політичного процесу. Г. Алмонд виділив чотири типи політичних систем: англо-американська, європейсько-континентальна, доіндустріальна й частково індустріальна, тоталітарна³.

Французький політолог Ж. Блондель⁴ поділяє політичні системи на п'ять категорій за змістом і формами управління: ліберальні демократії; авторитарно-радикальні; традиційні; популістські; авторитарно-консервативні.

Держава виступає як фундаментальний інститут політичної системи суспільства, відіграючи центральну роль у політичному житті. Термін «держава» має два основні значення: у широкому сенсі він означає спільноту людей, об'єднану владою та територією, а в вузькому – організацію цієї влади.

Розглядаються різні *теорії походження держави*: теологічна теорія: пояснює виникнення держави волею Бога; патріархальна теорія: вважає державу розвитком сімейних структур, де влада монарха є продовженням влади батька у сім'ї; теорія суспільного договору: вважає, що держава виникла в результаті договору між людьми для забезпечення свого життя, свободи та власності; психологічна теорія: пояснює виникнення держави особливостями людської психіки та прагненням до підпорядкування; теорія насильства: припускає, що держава виникла через акт завоювання та насильства, де переможені племена підпорядковуються переможцям; техніко-економічні теорії: Вважають, що держава з'явилася у зв'язку з переходом від збиральницького до виробничого способу життя, що сприяло майновій нерівності та виникненню управлінських структур. Ці теорії представляють різні погляди на причини та механізми формування держави, відображаючи її багатогранність як соціальної інституції. Ознаки держави: територія, суверенітет, апарат публічної влади, правова система, право на збір податків, державна мова, державна символіка, зовнішні зв'язки, апарат примусу, фінансова система та грошова одиниця.

³ Див.: Almond G. Comparative Political System. Journal of Politics. 1956. No. 18(3). P. 391–409.

⁴ Див.: Blondel J. An Introduction to Comparative Government. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. 558 p.

Громадянське суспільство вважається ключовою концепцією для розуміння взаємин між особистістю, державою та суспільством. Воно представляє собою суспільство, де громадяни мають рівні права та обов'язки, і де розвинуті правові відносини. Громадянське суспільство діє незалежно від держави, але співпрацює з нею для досягнення спільного добра.

Це суспільство проявляється через активну участь громадян у різноманітних формах соціальної самоорганізації. Життя в такому суспільстві передбачає відповідальність, оскільки кожен громадянин повинен взяти на себе певні обов'язки та свідомо їх виконувати.

Проте громадянське суспільство не може існувати там, де люди не борються за свої права та свободи, або, навпаки, уникають відповідальності, яку надає свобода. Громадянське суспільство не прагне до конфлікту з державною владою, а займає сфери, де влада не повинна втручатися. При цьому, захищаючи інтереси своїх членів, воно може виконувати наглядову функцію, контролюючи ефективність владних рішень.

На відміну від держави, яка організована ієрархічно та керується верхівкою до низу, громадянське суспільство формує горизонтальну мережу інтересів, сприяючи взаємодії та об'єднанню громадян. Воно не стільки передає керівні імпульси, скільки створює спільноту, що забезпечує стабільність політичної системи. Громадянське суспільство виступає за децентралізацію влади, де значна частина функцій держави передається органам місцевого самоврядування. Його розвиток відбувається в умовах правової держави і воно саме є фундаментом для її існування. Баланс між державою та громадянським суспільством є ключовим для стабільного демократичного розвитку, тоді як його відсутність може призвести до авторитаризму, відчуженості влади та політичного безсилля населення. Держава підтримує принципи самоврядування недержавних організацій, що складають громадянське суспільство. Важливо відзначити, що громадянське суспільство можливе лише в умовах демократії, на відміну від різноманітних форм урядування держави. Також громадянське суспільство має економічну підоснову, яка включає різні форми власності і перевагу приватного капіталу. Високий рівень розвитку громадянського суспільства сприяє зміцненню демократії в державі.

До *атрибутів громадянського суспільства* належать: існування публічного простору, засобів та центрів комунікації, що сприяє формуванню сфери громадського (цивільного) життя та формуванню громадської думки; впорядковане громадське (публічне) життя, де вільні та рівні особи діють в рамках прав, захищених конституцією та законодавством; наявність добровільних асоціацій, незалежних від держави, з усвідомленою автономністю на індивідуальному та колективному рівнях; діяльність, орієнтована на громадські інтереси та публічну політику, що призводить до кооперації та солідарності між людьми, а також спілкування на основі взаємної довіри та співпраці. До інститутів громадянського суспільства належать: громадські організації та рухи, а також політичні партії на ранніх етапах розвитку, до моменту їхнього безпосереднього включення в процеси влади; незалежні засоби масової інформації, які забезпечують інформаційні потреби громади, формують та висвітлюють громадську думку, а також саму громадську думку як соціальний інститут; вибори та референдуми, якщо вони використовуються як інструменти для формування та виявлення громадської думки та захисту колективних інтересів; частини судової та правоохоронної систем, які залежать від громадської участі (наприклад, суди присяжних). У західних країнах до інститутів громадянського суспільства також зараховують розподільчі та регулятивні інститути сучасної держави благополуччя.

Тема 4. Основні підходи до розуміння політичного суб'єкта. Індивідуальні та колективні політичні актори

1. Інститути як суб'єкти політики
2. Групи як суб'єкти політики
3. Індивід як політичний актор

Перший, *організаційно-інституціональний* підхід, пов'язаний зі зведенням усіх суб'єктів політики до державних (рідше та до недержавних) інститутів. Уявлення про політику як про активну діяльність політичних інститутів, як про функціонування легальних державних установ і норм виступало як основа державно-інституційної концепції, що панувала в політичній думці аж до початку XX століття.

Варто підкреслити, що у політиці існують як офіційні і формальні установи, і неофіційні організовані структури, *неформальні інститути*.

Інший, умовно кажучи, *соціально-редуктивний підхід* (чи *редукціонізм*), виходить із прямо протилежної ідеї перенесення пріоритетів в аналізі політичних відносин з формальних інститутів, державних установ та організацій на рівень поведінки індивідів та групової динаміки, вивчення взаємодій суспільства, груп та особистості. У межах даного підходу, по суті, практично повністю елімінується автономія ‘політичних тіл’, державних інститутів, оскільки останні або прямо редукуються лише до організаційних форм групової активності, або стають якимось ‘вторинним’ механізмом представництва та артикуляції інтересів соціальних груп, що делегують їм свої повноваження.

Вперше в систематичній формі така інтерпретація відносин між політичними суб’єктами та об’єктами була сформульована у класичному марксизмі. Класи в антагоністичному суспільстві стають як би «первинними» суб’єктами політики, і, відповідно, політичні відносини є, перш за все, «продуктом» відносин між класами. Таким чином, держава виступає як політична організація, інструментальний апарат насильства пануючого класу, а партії являють собою політичний авангард, найбільш свідому та організовану частину того чи іншого класу.

Однак слід зауважити, що такого роду однолінійне спрощення політичних відносин іноді призводило марксистів до парадоксів, які нерідко навіть уточнили так званий «класовий підхід» до політики. Партія є не тільки «зліпком» класової позиції, класовою силою, але і виконує функції «зворотного зв’язку», виступаючи суб’єктом політичного керівництва, підкоряючись при цьому суб’єкту вищого ієрархічного порядку – групі лідерів або вождів.

У боротьбі за владу одна з «груп інтересів» стає «групою-переможницею», встановлюючи контроль над державою. Політичні відносини набувають, таким чином, виду сукупності або мозаїки «груп інтересів», як політичних суб’єктів, що взаємно тиснуть один на одного. Істотною стороною концепції А. Бентлі⁵ стала його

⁵ Див.: Bentley A. The process of government: a study of social pressures. New Jersey: Transaction Publishers, 1995. 501 p.

трактування державних інститутів та його роль політичних відносинах. А. Бентлі долає домінуючий в американській політології цього часу інституційний підхід, редукуючи, наприклад, уряд до так званої 'офіційної групи інтересів' особливого роду, що має владу, стабільну структуру та конституційно-правовий статус. Отже, зовсім не політичні інститути і цілі, що проklamуються ними, ідеї та норми є суттєвими для аналізу політичного життя. 'Первинним' агентом виступає соціальна 'група інтересів', її поведінка, що емпірично спостерігається, і діяльність, при цьому у взаємодавленні і через взаємодію з іншими соціальними групами. На сьогоднішній день концепція «груп інтересів» дуже широко використовується в зарубіжній, насамперед в американській, політології у випадках, коли йдеться про профспілки та спілки підприємців, молодіжні та ветеранські організації, жіночі та етноконфесійні об'єднання, їх політичну роль та функції. А. Бентлі одним із перших поставив також питання про типологію політичних суб'єктів, види 'груп інтересів' як агентів політики. емпірично спостерігається поведінка і діяльність, причому у взаємодавленні і через взаємодію Космосу з іншими соціальними групами. На сьогоднішній день концепція «груп інтересів» дуже широко використовується в зарубіжній, насамперед в американській, політології у випадках, коли йдеться про профспілки та спілки підприємців, молодіжні та ветеранські організації, жіночі та етноконфесійні об'єднання, їх політичну роль та функції. А. Бентлі одним із перших поставив також питання про типологію політичних суб'єктів, види 'груп інтересів' як агентів політики. її емпірично спостерігається поведінка і діяльність, причому у взаємодавленні і через взаємодію Космосу з іншими соціальними групами. На сьогоднішній день концепція «груп інтересів» дуже широко використовується в зарубіжній, насамперед в американській, політології у випадках, коли йдеться про профспілки та спілки підприємців, молодіжні та ветеранські організації, жіночі та етноконфесійні об'єднання, їх політичну роль та функції. А. Бентлі одним із перших поставив також питання про

типологію політичних суб'єктів, види 'груп інтересів' як агентів політики⁶. Коли йдеться про профспілки та спілки підприємців, молодіжні та ветеранські організації, жіночі та етноконфесійні об'єднання, їх політичну роль та функції. А. Бентлі одним із перших поставив також питання про типологію політичних суб'єктів, види 'груп інтересів' як агентів політики.

У рамках сучасної американської політології (як вище вже згадувалося) склався і такий підхід, коли як 'первинний', вихідний суб'єкт політики виділяють просто *особистість, або індивід* щодо якого групова ідентифікація займає лише похідне місце. Ця традиція знайшла, певною мірою, свій відбиток як і біхевіоралістської концепції політичної поведінки, і у теорії 'раціонального вибору'. Наприклад, Г. Лассвелл, один із класиків біхевіоралістської школи, формулює наступне положення, що характеризує основного та вихідного суб'єкта політичної активності: Людина домагається досягнення певних цінностей за допомогою інститутів щодо певних ресурсів⁷. Приблизно з тієї ж ідеї виходять прихильники концепції «раціонального вибору», як уже зазначалося вище, що редукують політику до сукупності поведінок індивідуальних суб'єктів і, як уже було зазначено, що виходять з постулату про те, що і виборці, і політики – це суб'єкти.

Тема 5. Порядок та зміни у політичному розумінні: структурно-функціональний та динамічний підходи

1. Структурно-функціональний підхід в політичній теорії
2. Динамічний підхід в політичній теорії
3. Поняття «система», «процес», «розвиток» в загальній теорії політики

Аналіз політичного процесу надає можливість бачити політичну систему суспільства не лише у статичному вигляді, як це було раніше, але й у функціонально-динамічній перспективі. Це дозволяє виявити ключові механізми роботи макросистеми та динаміку

⁶ Див.: Bentley A. Вказ. праця.

⁷ Див.: LassWell H. D. The structure and function of communication in society. Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. New York, 1948. URL: <http://www.twirpx.com/file/365721/>

її взаємодії з громадянським суспільством. Важливо також зосередитися на самому понятті «політичний процес». У сучасних дослідженнях цей термін використовується переважно у двох контекстах, які можна умовно назвати «макро-» і «мікро-значенням». У макро-аспекті політичний процес розглядається як динамічна властивість усієї політичної системи загалом, що включає послідовну зміну її станів та етапів розвитку. Що стосується мікроаспекту, то тут політичний процес визначається як сукупність дій різних соціально-політичних суб'єктів, або інакше кажучи, як сукупність субпроцесів чи мікропроцесів⁸.

Отже, концептуалізація політичного процесу відбувається через аналіз його складових елементів і субпроцесів, при цьому діяльність окремих учасників цього процесу розглядається як первинна основа. Зрозуміло, що тлумачення політичного процесу на макро рівні набуває переважно дедуктивних властивостей, тоді як його розуміння на мікро рівні характеризується більшою мірою індуктивним підходом.

Існує також альтернативний метод інтерпретації зазначених визначень, що відображає два методологічні напрями, які є характерними для сучасної політології: *системно-функціональний* і *процесуально-динамічний*.

З точки зору першого методологічного підходу, категорія «політичний процес» сприймається як вторинний аспект, що впливає з базового поняття політичної системи. Хоча в цьому визначенні і згадується концепція «зміни станів», проте домінуючим залишається функціональний підхід, що акцентує увагу на статичній стабільності та консервативній адаптації системи, яка постійно повторює свою незмінну структуру. Цей підхід був характерний для багатьох праць англо-американських та радянських авторів і продовжує бути поширеним у вітчизняній навчальній літературі.

Проте другий підхід, який з кожним днем здобуває більше прихильників у сфері політичної теорії, відходить від концепції статичних систем на користь ідеї динамізму і змін. Він виглядає більш переконливим з філософської точки зору, оскільки адекватно відтворює фундаментальне відношення між відносністю статичності

⁸ Див.: Іванов М. С. Загальна теорія політики: навчально-методичні матеріали. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. 140 с.

і абсолютністю руху, ставлячи в центр аналізу процес зміни станів, а не просто їхнє повторення.

Щоб узагальнити попередні обговорення, можна сформулювати наступне концептуальне визначення *«політичного процесу»*, що вбирає в себе кілька ключових аспектів. Політичний процес можна розглядати як широкомасштабний соціальний макропроцес, який, по-перше, представляє собою послідовність взаємопов'язаних станів взаємодії людей з приводу влади в контексті її законного визнання; по-друге, відображає сумарний результат індивідуальних та групових мікродій, або інакше – загальну політичну активність конкретного суспільства; по-третє, охоплює методи взаємодії між державою і суспільством, інститутами і групами, політичною системою і соціальним контекстом, урядом і громадянами; і по-четверте, одночасно зберігає та трансформує структурно-функціональну та інституційну основу (ієрархію норм і форм) політичного устрою (системи).

У сфері політичної науки існують різні теоретичні підходи до тлумачення політичного процесу.

За допомогою різних критеріїв можна класифікувати основні види політичних процесів: місцево-регіональні та глобальні; стабільні та кризові; офіційні та неофіційні («тіньові»).

Г. Алмонд і Г. Пауелл розробили комплексну модель, яка детально описує роль інститутів у рамках політичного процесу. Вони виокремлюють п'ять ключових функціональних етапів розвитку політичної динаміки та відповідні їм інституційні носії, кожен з яких відіграє певну роль у виконанні конкретних функцій у межах політичного процесу⁹.

У першій фазі процесу артикуляції індивідуальних та групових інтересів основну роль відіграють різноманітні групові об'єднання, відомі як «групи інтересів». Ці угруповання відповідають за вираження та представлення цих інтересів.

Другий етап, агрегування інтересів, переважно здійснюється за допомогою політичних партій. На цій стадії відбувається відбір

⁹ Див.: Almond G., Powell B. Comparative politics: System, process, and policy. Boston: Little Brown, 1978. 458 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/251144806_Gabriel_A_AlmondG_Bingham_Powell_Comparative_Politics_System_Process_and_Politics_Boston_Toronto_1978

і об'єднання різноманітних інтересів окремих осіб та груп у єдину партійну позицію.

На етапі формування політичного курсу ключову роль грають представницькі та законодавчі інститути, які розробляють колективні рішення та політики.

Четверта стадія, втілення прийнятих рішень, в основному пов'язана з діяльністю інститутів виконавчої влади, які забезпечують необхідні дії та ресурси для їх реалізації. Цей етап може включати випадки, коли рішення, прийняті одними, виконуються іншими, що може призвести до негативних наслідків, як це сталося, наприклад, з вторгненням в Афганістан.

П'ята фаза, контроль і арбітраж, зосереджена на діяльності судових та конституційних наглядових інститутів, які вирішують неузгодженості між різними організаціями та групами на основі загально визнаних правил і норм.

Отже, інтегруючи всі ключові атрибути, можна визначити, що для аналізу та тлумачення політичного процесу необхідно враховувати наступні основні параметри: чинники або середовище; учасники або актори; їхні дії та взаємодії; норми, які структурують ці відносини; рівень балансу; і, нарешті, просторово-часовий континуум, у якому відбувається процес. Кожен із цих елементів відіграє важливу роль у створенні моделі будь-якого політичного процесу.

Це породжує логічне запитання щодо визначення самої суті «політичної зміни». По-перше, політична зміна може бути розглянута як специфічний тип соціальних змін, який переважно пов'язаний із змінами у механізмі владного регулювання суспільства. Вона включає загальні соціологічні характеристики будь-якої соціальної зміни, але також володіє своїми унікальними аспектами.

По-друге, *політичні зміни* тісно пов'язані з трансформацією або суттєвою зміною інституційних структур, що виникають через зміни в соціальному контексті, включаючи економічні, культурно-духовні зміни, зсуви в балансі соціальних сил тощо. Відтак, можна сформулювати наступне визначення: політична зміна означає трансформацію політичних інститутів, яка відбувається через зміни в балансі соціальних акторів, зміну їхніх можливостей та позицій серед політичних сил, що відбувається під впливом економічних, культурних, міжнародних та інших зовнішніх факторів.

Важливим елементом, що спричиняє політичні зміни, є соціокультурна динаміка, що відрізняється у різних країнах. Релігійні, моральні, ідеологічні та етнопсихологічні цінності та традиції мають значний вплив на зміни в політичних відносинах і державних інститутах. Також критично важливим для політичних змін у країні є рівень її «культурної секуляризації», який включає співвідношення між віруваннями та переконаннями, а також між раціонально-аналітичними та ірраціонально-емоційними складовими оцінки населенням країни різних політичних реформ і державних заходів.

Другий підхід, інституціоналістський, до аналізу природи та механізмів детермінації політичних змін, зосереджує увагу на «внутрішній» структурі політичного життя та державних інститутів, замість «зовнішнього середовища».

Політичні зміни можна класифікувати за різними критеріями. Серед найпоширеніших підходів можна виділити чотири основні: розділення змін у політичній динаміці на умисні та спонтанні, еволюційні та катастрофічні, революційні та реформаторські; розрізнення між стійкими та нестабільними, репродуктивними та транзитивними, перехідними змінами; класифікація змін на “прогресивні” та “регресивні”, які, відповідно, призводять до соціального прогресу або економічної стагнації; розподіл на інституціональні та подійні зміни.

Розглянемо коротку характеристику кожної з цих категорій, які відображають особливості та тенденції в різних типах політичних змін. Фундаментальний поділ на навмисні та спонтанні політичні зміни виражається через контраст між «революцією» та «реформою». Революції мають кілька визначальних характеристик. По-перше, вони охоплюють всі аспекти суспільного життя, від економіки та соціальної сфери до культури, ідеології та психології, оскільки вони пов'язані з екстремальними формами соціальної активності населення та неконтрольованим розвитком системної кризи в суспільстві. З іншого боку, окремі реформи мають менш глибокий та всеосяжний вплив, зосереджуючись на конкретних аспектах політичного життя.

По-друге, революції часто супроводжуються застосуванням радикального примусу та відкритого насильства, тоді як реформи зазвичай здійснюються за допомогою законних та мирних методів.

По-третє, природа революцій є стрімкою, раптовою та експлозивною, у той час як реформи відбуваються поступово і часто займають тривалий час. І, нарешті, революції невіддільно пов'язані зі змінами в основах політичної владної системи, в той час як реформи можуть і не торкатися цих основ. Проте межі між реформами та революціями іноді можуть бути доволі розмитими та змінними.

Ключові категорії, які дозволяють сформулювати комплексну робочу модель політичних змін, включають такі поняття, як «стійкість» та «рівновага», «стабільність» та «криза», «консолідація» та «адаптація», серед інших.

Так, під «політичним розвитком» часто розуміли досить вузьке поняття, що означало модернізаційний перехід від традиційних структур до відносно сучасної політичної системи. Цей процес модернізації, яким пройшли всі розвинені країни, традиційно відносять до періоду з кінця XVII століття до початку XX століття. Модернізацію можна описати як серію трансформацій у соціальних, економічних та політичних системах, що спершу виникли у Західній Європі та Північній Америці у XVII–XIX століттях, а потім розповсюдилися на інші європейські держави, а також у XIX–XX століттях – на континенти Південної Америки, Азії та Африки. Ця концепція передбачає лінійну еволюцію, за якою всі країни проходять приблизно однакові етапи розвитку.

Тема 6. Інституційні основи політичної діяльності. «Новий інституціоналізм»

1. Генеза, сутність, характерні риси інституціоналізму
2. Характерні риси неінституціоналізму
3. Моделі інституціонального підходу

Політичний інститут – досить складний феномен, який є незамінною структурною одиницею найважливіших суспільних галузей. Це зумовлює необхідність всебічного міждисциплінарного підходу для його дослідження. Основними парадигмами, що займаються вивченням інститутів, є інституціоналізм та неінституціоналізм, які виникли та розвивалися в рамках різних соціальних наук. Зрозуміло, що у контексті окремих дисциплін (наприклад, економі-

ки чи соціології) інституціоналізм мав власний об'єкт дослідження, але центральна складова була єдиною – це інститут.

Сам термін «інституціоналізм» було запроваджено 1918 р. У. Гамільтоном у межах політичної економії і визначався як загальноприйнятий спосіб мислення чи дії, прийнятий соціальними групами і закріплений у звичаях народів¹⁰.

З появою у 1980-х роках. концепції «нового інституціоналізму» («неоінституціоналізму»), тлумачення поняття «інститут» збагатилося за рахунок теоретичної бази інших теорій політичної науки – біхевіоризму та теорії раціонального вибору. Саме домінування останніх упродовж 1960–1970-х років. багато в чому сприяло появі неоінституціоналізму. На відміну від колишнього, класичного інституційного підходу, у новому інституціоналізмі політичні інститути розуміються у взаємозв'язку формальних і неформальних установок («правил гри»), що у результаті утворюють складні організаційні відносини у суспільстві, забезпечуючи у ньому стабільність і порядок.

Починаючи з цього періоду вивчення політичних інститутів знову зайняло центральне місце в політичній науці.

Неоінституціоналізм у межах політичної науки можна звести до трьох основних постулатів: 1) інститути – повноправні актори політики, які мають власні інтереси; 2) інститути встановлюють певні правила поведінки; 3) інститути дозволяють оцінювати результати політики та є її основними детермінантами.

Говорячи про відмінності інституціоналізму від неоінституціоналізму, Г. Пітерс зазначає, що представники першої течії здебільшого обмежувалися описом інститутів, тоді як неоінституціоналісти розглядають інститути як залежні змінні, що взаємодіють з іншими соціальними явищами. Останні, своєю чергою, виступають у ролі незалежних змінних, які впливають на інститути.

Відповідно до іншої теоретичної лінії інститути розглядаються насамперед як громадські об'єднання, організації, установи.

Процес структурування організаційного поля відбувається за наявності чотирьох умов:

¹⁰ Див.: Hamilton W. H. The institutional approach to economic theory. The American Economic Review. 1919. Vol. 9. No. 1. P. 309–318. URL: <https://www.jstor.org/stable/1814009>

1) у процесі функціонування відбувається посилення взаємодії організацій;

2) виникають міжорганізаційні структури – спілки, об'єднання організацій;

3) зростає рівень інформаційного навантаження на організації;

4) організації починають ідентифікувати себе як частину організаційного поля, що сприяє їхній активній взаємодії з іншими організаціями.

Процес, у результаті організації стають схожими (гомогенізуються), позначається поняттям «ізоморфізм». Поступово адаптуючись до інституціонального середовища, інститути-організації змінюють свої характеристики і стають ізоморфними. Дослідники виділяють два типи ізоморфізму: конкурентний та інституційний. При конкурентному ізоморфізмі організації прагнуть відповідати ринковому середовищі і намагаються конкурувати у економічній сфері, а й мати вплив у політичній та соціальній сферах. Інституційний ізоморфізм можна охарактеризувати через такі механізми ізоморфних змін: примусовий ізоморфізм, наслідувальний ізоморфізм та нормативний ізоморфізм. Інституційні ізоморфні зміни носять примусовий характер, якщо вони обумовлені формальним чи неформальним тиском з боку інших інститутів організацій або у зв'язку з проблемами легітимності. Наслідувальний ізоморфізм має місце в тому випадку, якщо інститути стикаються з невизначеністю, і для її подолання починають моделювати себе на зразок інших інститутів. І, нарешті, нормативний ізоморфізм пов'язані з професіоналізацією: задля досягнення найбільшої ефективності діяльності інститутів-організацій у кожній галузі з'являються певні професії. Наведені види ізоморфізму практично можуть поєднуватися, і, як наслідок, їх стає складно диференціювати.

На основі наведених моделей – як першої теоретичної лінії, так і другої – можна зробити висновок, що при підтримці будь-якої з них за рамками дослідження залишається досить великий пласт соціальних явищ, які не включаються до поняття «інститут».

У цьому сенсі досить гнучка позиція, відповідно до якої розуміння інститутів як системи і правил і трактування інститутів як організацій взаємодоповнюють. При цьому пропонується розглядати ці норми, правила та традиції як більш прості та первинні інститу-

ти по відношенню до організацій, які характеризуються як складні інститути.

Необхідно проводити жорстку демаркаційну лінію між двома основними трактуваннями інституту. Тобто, було б недостатньо обґрунтованим визначати інститут через два рівнозначних, але зовсім різних за суттю явища (інститути як усталені норми та інститути як організації), тим самим змішуючи їх. У цьому справедливо зауваження Д. Норта, який запропонував взагалі розрізняти інститути та організації¹¹. Останні, на його думку, можна визначити як групу людей, які об'єднуються задля досягнення спільної мети. Організаціями є політичні органи та установи, економічні структури, громадські та освітні установи. Інститути та організації взаємодіють та суттєво впливають один на одного. У процесі до наміченої мети організації стають головними агентами інституційних змін. Крім того, в будь-яких організаціях або установах (наприклад, партіях, органах державної влади тощо) також є певні норми, обмеження, правила гри, встановлення, відповідно до яких вони функціонують. Тобто інститути є складовою, структурною частиною організацій, навіть, можна сказати, системоутворюючою. Проте інститути аж ніяк не тотожні організаціям. Організація – складніше явище.

Тема 7. Теорії політичного розвитку

1. Поняття та структура політичного процесу
2. Функціональний підхід до визначення поняття політичний розвиток
3. Політичний розвиток: основні концептуальні підходи
4. Співвідношення понять "політичний розвиток" і "політична модернізація"
5. Основні кризи, що супроводжують процес політичної модернізації
6. Складові політичної модернізації

Політичний розвиток визначається як процес переходу від одного стану політичної системи до іншого, більш вдосконалено-

¹¹ Див.: Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. під ред. І. Дзюби Київ: Основи, 2000. 198 с.

го, шляхом реформування політичних інститутів та зростання політичної свідомості в суспільстві. Водночас, якщо в суспільстві не відбувається політичного прогресу, це може призвести до політичної стагнації, яка характеризується відсутністю розвитку, застоєм, затверділістю організаційних структур, розкладанням політичних систем, а, в кінцевому підсумку, до загального політичного занепаду суспільства. Такі деструктивні процеси часто супроводжуються політичною нестабільністю, соціальними суперечностями та кризами. Терміни «*політичний розвиток*» та «*політична модернізація*» почали використовуватися для опису переходу від традиційних до сучасних політичних систем. Початок активного розгортання теорії політичного розвитку був спричинений зусиллями адаптувати моделі британської чи американської систем, які вважалися еталонами політичного розвитку, до умов країн, що розвиваються. Однак, цей масштабний експеримент із впровадження західних політичних стандартів у відмінні соціокультурні умови часто не призводив до бажаних результатів. Проте теорія політичного розвитку (модернізації) істотно вплинула на розвиток сучасної політичної науки.

Прихильники теорії політичної модернізації, використовуючи *функціональний підхід*, визначили, що процеси трансформації політичних інститутів охоплюють три ключові процеси: структурну диференціацію політичної системи та спеціалізацію її функцій; збільшення здатності політичної системи до мобілізації ресурсів та адаптації; тенденцію до забезпечення рівноправності та справедливості.

Для оцінки рівня модернізованості політичних систем були встановлені такі критерії: диференціація політичних ролей – забезпечення представлення інтересів усіх соціальних груп; спеціалізація політичних інститутів – захист інтересів своїх груп на основі конструктивної взаємодії; культурна секуляризація – перехід від ірраціональних (емоцій, традицій, звичок) до раціональних (закон, факти, об'єктивна інформація) аспектів політичної поведінки.

Слід зазначити, що в чистому вигляді ні традиційні, ні сучасні політичні системи не існують, як це розуміють автори згаданої теорії. Домінування того чи іншого компонента відображає ступінь розвиненості системи, проте абсолютизація цієї теорії не є корисною для практики.

У сучасному світі багато країн зіштовхуються з проблемою переходу суспільства від простіших до більш складних форм політичної організації. Особливо актуальні ці питання для України. Аналіз перехідного періоду багатьох сучасних суспільств базується на таких концепціях, як «політична модернізація» та «політичний розвиток».

Термін «політичний розвиток» був введений у західній політології у другій половині XX століття для відображення динаміки та змін політичного життя, а також для оцінювання рівня політичної зрілості суспільства.

Політичний розвиток можна розглядати як процес зростання спроможності політичної системи безперервно та ефективно адаптуватися до змінюваних соціальних цілей та формувати нові інституції, які забезпечують взаємодію між урядом та населенням.

Як свідчить історія, суспільства розвиваються від простих до складних структур. Хоча в західній політології немає єдності думок щодо основних рушіїв процесу політичної модернізації, широко визнано, що як політична модернізація, так і політичний розвиток вимагають неперервного вдосконалення функцій, які політична система має виконувати для забезпечення стабільності й ефективності всієї соціальної структури. Політичний розвиток, таким чином, заснований на якісній зміні станів політичної системи загалом та її окремих компонентів, і в основному представляє собою шлях еволюційного розвитку. Прикладом політичного розвитку є створення націй-держав з республіканською формою правління в Західній Європі в період Нового часу в результаті буржуазних перетворень і революцій. У даному прикладі мова йде про серйозні якісні зміни, що носять еволюційний характер. Разом з тим ці тривалі еволюційні процеси реалізовувалися за допомогою нагромадження кількісних політичних змін, що поступово перейшли в якісні.

Термін «політичний розвиток» слід розуміти не як однаправлений процес, який має певний логічний кінець або слідує до реалізації конкретної ідеології чи проекту. Натомість, політичний розвиток є процесом, що відкриває перед суспільством кілька еволюційних шляхів. Вибір між цими шляхами залежить від унікального набору факторів, що впливають на суспільство, і в політичному розвитку не існує стандартного алгоритму. Дослідники підкреслю-

ють, що політичний розвиток може бути циклічним, хвилеподібним, або навіть нерегулярним.

Важливо відмітити, що різні підходи до аналізу політичного розвитку зосереджуються на окремих аспектах цього процесу. Універсальна модель політичного розвитку, що враховує множинність факторів, є складним завданням, яке вимагає інтеграції різних теоретичних підходів. Наявні багатофакторні моделі часто не відповідають універсальним вимогам, що підкреслює необхідність їхньої подальшої інтеграції.

У політичній науці розглядається декілька типів політичного розвитку, що базуються на його змісті: модернізація, демократизація, глобалізація тощо.

Політичну модернізацію можна визначити як процес створення, розвитку та розповсюдження сучасних політичних інститутів та практик, а також сучасної політичної структури. Під сучасними політичними інститутами і практиками слід розуміти ті, що найефективніше відповідають на виклики часу, адаптуючи політичну систему до змінюваних умов. Ці інститути та практики можуть як відповідати, так і відрізнятися від взірців сучасних демократичних систем, від відкидання «чужих» моделей до адаптації з унікальним власним змістом.

Хоча шляхи та методи модернізації можуть варіюватися, існують універсальні *елементи*, які є характерними для процесу політичної модернізації: розвиток розгалуженої політичної структури з високим рівнем спеціалізації ролей і інститутів; побудова суверенної держави; зміцнення позицій держави, розширення її впливу та підсилення закону як засобу взаємодії між державою та громадянами; зростання чисельності громадян, що мають політичні та цивільні права, та розширення участі в політичному житті соціальних груп і окремих осіб; створення та розширення раціональної політичної бюрократії, перетворення раціональної бюрократичної організації на домінуючу модель управління та контролю; послаблення впливу традиційних еліт та посилення ролі модернізаторських еліт.

Процес політичної модернізації відбувається протягом тривалого часу і часто супроводжується періодами нестабільності та криз. Сучасні дослідження виділяють п'ять основних типів криз, які зазвичай супроводжують цей процес: криза ідентичності, криза

легітимності, криза участі, криза проникнення та криза розподілу, кожна з яких представляє виклики для стабільності та ефективності політичних систем.

Тема 8. Теорії модернізації та їх постмодерна критика

1. Розуміння модерну та постмодерну у науковому дискурсі
2. Основні етапи формування теорії політичної модернізації
3. Типологія модернізації

У науковому дискурсі поняття *«модерн»* та *«постмодерн»* відіграють важливу роль, оскільки вони відображають фундаментальні зміни у способах мислення, культурних нормах та соціальних структурах. Модерн відноситься до періоду модерності, який розпочався у Європі з Просвітництва та тривав до середини XX століття. Цей період характеризується раціоналізмом, прогресивним мисленням, вірою в науку та технологію як засоби досягнення соціального та культурного прогресу. В модернізмі домінує ідея об'єктивності, універсальності цінностей і стандартів, а також прагнення до централізованого контролю та організації суспільства. Постмодерн, з іншого боку, виникає у другій половині XX століття як реакція на обмеження модерну. Він характеризується скептицизмом щодо універсальних істин, раціоналізму та ідеї постійного прогресу. Постмодернізм акцентує на релятивізмі, плюралізмі, деконструкції ідеологій та цінностей, а також на ідеї різноманітності та множинності перспектив. У постмодерній епосі звичайне розуміння мови, тексту, історії, культури та ідентичності піддається критичному переосмисленню. Обидва ці терміни відображають перехід від стабільних, централізованих та універсальних систем думок та цінностей до більш розпорошених, релятивістських та суб'єктивних форм соціальної та культурної свідомості.

Теорія політичної модернізації почала набувати форми в політичній науці протягом 1950–1960-х років XX століття, коли виникла ідея про еволюцію європейської цивілізації від традиційного суспільства до сучасного через процес раціоналізації поведінки. В цей час також була запропонована концепція переходу від суспільств з «механічною солідарністю» до суспільств з «органічною солідар-

ністю», що базувалася на поділі праці. Теорія модернізації опиралася на основні принципи структурно-функціонального аналізу та ідеї структурних функціоналістів про суспільний розвиток.

В політичній науці існує певна класифікація *типів політичної модернізації*, залежно від механізмів її реалізації. Розрізняють: «органічну» або «первинну» модернізацію, типову для країн як Великобританія, США, Канада та деякі інші європейські країни. Цей тип охоплює епоху першої промислової революції, демонтаж традиційних спадкових привілеїв, встановлення рівних громадянських прав та просування демократизації. Модернізація в цих країнах часто відбувалася за еволюційним шляхом, опираючись на власні культурні традиції; «неорганічну» або «вторинну», «модернізацію навздогін», типову для країн як росія, Бразилія, Туреччина. Цей процес заснований на соціокультурних контактах країн, що «відстали» у своєму розвитку, з «модернізаційним ядром», при цьому основним механізмом є імітація. «Наздоганяюча» модернізація характеризується нерівномірністю розвитку, коли деякі елементи суспільства відповідають рівню розвитку «передових» країн, а інші залишаються позаду.

Також існує уточнена типологія, яка виділяє три типи модернізації: «ендогенна» модернізація, що здійснюється на основі власних ресурсів (наприклад, Європа, США); «ендогенно-екзогенна» модернізація, що поєднує власні ресурси з зовнішніми запозиченнями (наприклад, росія, Туреччина, Греція); «екзогенна» модернізація, заснована переважно на зовнішніх запозиченнях (імітаційні, імітаційно-симуляційні та симуляційні варіанти). Важливо враховувати, що ця типологія є спрощенням складної реальності. Навіть у країнах з «класичним» модернізаційним ядром існує елемент імітації, а в країнах «наздоганяючої модернізації» імітація може відігравати різну роль та мати різний характер.

Тема 9. Теорії глобалізації

1. Політичні теорії глобалізації та глобального управління
2. Вплив глобалізаційних процесів на сучасне суспільство
3. Альтернативні концепції (антиглобалізм, альтерглобалізм, глокалізація)

Політичні теорії *глобалізації та глобального управління* вивчають, як процеси глобалізації впливають на політику, управління та міждержавні відносини. Ось деякі ключові аспекти цих теорій: глобалізація як інтеграційний процес: глобалізація розглядається як процес, що забезпечує економічну, політичну, культурну та соціальну інтеграцію на глобальному рівні. Вона включає вільний рух товарів, капіталу, інформації та людей через кордони, сприяючи створенню єдиної світової системи; вплив глобалізації на державний суверенітет: одне з ключових питань полягає в тому, наскільки глобалізація обмежує традиційний суверенітет національних держав, передаючи деякі з їхніх функцій наднаціональним інститутам або глобальним ринкам; теорії глобального управління: ці теорії досліджують, як глобальні виклики (наприклад, зміна клімату, міграція, транснаціональний злочин) можуть бути ефективно управлінні на міжнародному рівні. Глобальне управління вимагає кооперації між державами, міжнародними організаціями, приватним сектором та громадянським суспільством; нерівність та опір глобалізації: глобалізація часто критикується за збільшення нерівності та за зосередження багатства та влади в руках невеликої кількості глобальних акторів. Це веде до зростання рухів проти глобалізації та популістських ідеологій, які виступають за захист національного суверенітету і проти втручання глобальних інститутів у внутрішні справи держав; мультилатералізм та регіоналізм у глобальному управлінні: в контексті глобалізації, мультилатеральні інститути, такі як ООН, МВФ, Світовий банк, а також регіональні об'єднання типу ЄС, АСЕАН, прагнуть вирішувати глобальні проблеми через колективні зусилля та координацію політик між державами; технологічний вимір глобалізації: швидкий розвиток технологій і комунікації сприяє глобалізації, створюючи нові можливості для міжнародної торгівлі, співпраці та культурного обміну, але також породжуючи нові виклики, зокрема у сферах кібербезпеки та захисту даних; екологічні виклики глобалізації: проблеми, такі як зміна клімату, втрата біорізноманіття та забруднення навколишнього середовища, потребують глобального підходу до управління та координації дій на міжнародному рівні.

Таким чином, політичні теорії глобалізації та глобального управління намагаються розглядати складні та взаємопов'язані про-

цеси, які формують сучасний світ, шукаючи варіанти ефективного управління на глобальному рівні.

Глобалізаційні процеси суттєво впливають на сучасне суспільство, зокрема в наступних аспектах: економічна інтеграція: глобалізація веде до стирання національних економічних кордонів, сприяючи вільній торгівлі, інвестиціям та міграції капіталу. Це може призвести до підвищення продуктивності та економічного зростання, але також може поглибити економічні нерівності між та всередині країн; культурний обмін: глобалізація сприяє культурному обміну та взаємодії, відкриваючи доступ до іноземних традицій, мистецтва, музики та кулінарії. Водночас це може призвести до культурної гомогенізації та затінення місцевих культур; соціальні зміни: швидкий обмін інформацією та зростання міжнародної міграції сприяють формуванню більш відкритого та багатокультурного суспільства. Однак це також може призвести до соціальних напружень та конфліктів через зіткнення різних поглядів та цінностей; політичні виклики: глобалізація викликає потребу в міжнародному співробітництві та регулюванні, але також може обмежувати суверенітет національних держав, ставлячи під сумнів їхню здатність самостійно управляти своєю економікою та соціальною політикою; *екологічні зміни*: глобалізація веде до інтенсифікації використання природних ресурсів та збільшення викидів, спричинюючи глобальні екологічні проблеми, такі як зміна клімату та втрата біорізноманіття. Водночас вона також сприяє поширенню екологічних технологій та міжнародного екологічного регулювання. У відповідь на ці виклики суспільства та уряди шукають способи адаптації до швидких змін, намагаючись знайти баланс між використанням переваг глобалізації та мінімізацією її негативних наслідків.

Альтернативні концепції, такі як *антиглобалізм*, *альтерглобалізм* і *глокалізація*, виникли як відповіді на глобалізацію та її наслідки. Кожна з них пропонує свій погляд на глобальні процеси та їх вплив на суспільство.

Антиглобалізм: ця концепція є критикою глобалізації та її наслідків, особливо у сфері економічної нерівності, втрати культурної ідентичності та впливу на навколишнє середовище. Прихильники антиглобалізму часто протестують проти міжнародних торгових угод, ролі транснаціональних корпорацій та міжнародних фінансо-

вих інститутів, вважаючи їх винними у посиленні соціальної нерівності та шкоді для довкілля.

Альтерглобалізм: відомий також як «глобалізація справедливості», цей рух підтримує глобальну інтеграцію, але з акцентом на соціальну справедливість, екологічну стійкість та демократичний контроль. Альтерглобалісти пропонують створення нової світової системи, яка більш рівноправно розподіляла б багатства та ресурси, та захищала права людини і навколишнє середовище.

Глокалізація: цей термін поєднує «глобалізацію» та «локалізацію» і описує процес, в якому продукти, послуги та ідеї адаптуються до місцевих умов та культур у контексті глобалізації. Глокалізація визнає важливість місцевих умов та культурних особливостей, наголошуючи на тому, що глобальні тенденції повинні враховувати та адаптуватися до місцевих реалій.

Кожна з цих концепцій намагається відповісти на виклики, які ставить перед суспільством глобалізація, пропонуючи різні шляхи їх вирішення. Антиглобалізм критикує негативні наслідки глобалізації, альтерглобалізм пропонує більш справедливі та етичні моделі глобалізації, а глокалізація прагне до гармонізації глобальних процесів із місцевими реаліями. Всі ці підходи відіграють важливу роль у формуванні сучасного розуміння глобалізації та впливають на розвиток світової політики та економіки.

Тема 10. Теорія міжнародних відносин

1. Теорія міжнародних відносин: суть понять «міжнародні відносини», «міжнародна політика»
2. Теорії міжнародного середовища
3. Форми міжнародних відносин
4. Зовнішня політика: поняття та види
5. Основні рівні міжнародних відносин
6. Основні закономірності та тенденції розвитку міжнародних відносин і світової політики
7. Типи, структура, закони функціонування міжнародних систем
8. Трансформація міжнародних систем
9. Мирне співіснування країн у системі міжнародних відносин

Після Другої світової війни у розумінні міжнародних відносин були вироблені два основні підходи: *традиціоналістський та модерністський*.

Традиціоналістський підхід: Значною мірою відображений у працях Ганса Дж. Моргентау, цей підхід вбачає у міжнародних відносинах боротьбу за владу, яка є основним драйвером міжнародної політики¹². Тут міжнародні відносини розглядаються як політичні взаємодії між націями, базуючись на національних інтересах, які визначаються схильністю до влади та насильства. Модерністський підхід: пропонує більш широке та різноманітне бачення міжнародних відносин, включаючи не тільки політичні, але й економічні, дипломатичні, правові, військові, гуманітарні та інші аспекти. За цим підходом, міжнародні відносини розглядаються як системна сукупність зв'язків між різними суб'єктами світової спільноти, включаючи держави, народи, суспільні та громадські рухи, різноманітні організації тощо. Цей підхід підкреслює складність та багатогранність міжнародних відносин, виходячи за рамки виключно владних взаємин. Обидва ці підходи відображають різні аспекти та перспективи в розумінні міжнародних відносин, кожен з яких доповнює один одного, надаючи глибший аналіз глобальних взаємодій та процесів. Традиціоналістський підхід акцентує на владних відносинах і стратегічних інтересах, в той час як модерністський розглядає міжнародні відносини як більш складну та взаємозалежну систему, де важливу роль відіграють різні сфери людської діяльності.

Детерміністичні *теорії у сфері міжнародних відносин* базуються на ідеї, що певні чинники відіграють вирішальну роль у формуванні міжнародної динаміки. Це робить їх спорідненими з факторними теоріями біхевіоризму, але з важливими відмінностями. Теорії біхевіоризму, що з'явилися пізніше, вирізняються більшою складністю та абстрактністю. Натомість, детерміністичні теорії притаманний монофакторний підхід, де один чинник вважається основоположним у визначенні міжнародних процесів, а вплив інших факторів вважається незначним. Вони зосереджуються на вивченні ширших соціальних явищ та процесів, тому їх можна розглядати як теорії міжнародного контексту. До детерміністичних теорій відно-

¹² Див.: Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace. 5th ed., revised. New York: Alfred A. Knopf, 1978. 653 p.

сяться такі напрямки, як соціологічні теорії географічного детермінізму, геополітика, расизм, марксизм та нео-марксизм. Це умовне групування, оскільки кожна теорія представляє свій унікальний погляд на суспільство та міжнародні відносини. Більшість вчених не включають ці теорії до основних компонентів теорії міжнародних відносин, за винятком неомарксизму та, іноді, геополітики. Однак, деякі принципи цих теорій можуть бути використані для пояснення певних аспектів міжнародних відносин.

Міжнародні відносини розгортаються через різні *форми*, визначені кількістю учасників, причому число учасників не тільки кількісно, а й якісно впливає на характер і динаміку цих відносин. Збільшення числа учасників веде до зростання складності взаємодії, потребуючи більш складних механізмів для її здійснення. Три основні форми міжнародних відносин включають: двосторонні відносини (білатеральні): це найстаріша та базова форма міжнародних відносин, яка передбачає участь мінімум двох сторін. Вона може охоплювати різноманітні види взаємодії, від домінування однієї сторони над іншою до партнерських або конфліктних стосунків, кожен з яких вимагає використання відповідного дипломатичного та правового інструментарію; багатосторонні відносини (полілатеральні): ця форма включає участь декількох сторін і стає актуальною, коли розв'язання певної проблеми, що представляє спільний інтерес, неможливе або ускладнене без участі кількох сторін. Ця форма відносин є значно складнішою, оскільки вимагає координації дій держав через багатосторонні механізми; колективні відносини: Це найбільш інтегрована форма, яка включає створення міжсуб'єктного центру, що виконує роль координатора та організатора відносин між учасниками. Ця форма може визначати жорсткі норми діяльності учасників, кожен з яких віддає частину своїх повноважень на користь координаційного центру. Колективні відносини зазвичай мають довготривалий характер і тісні взаємозв'язки між учасниками. Залежно від форми міжнародних відносин, способи правової регламентації також відрізняються. Двосторонні відносини базуються на двосторонніх угодах або договорах, багатосторонні відносини вимагають угод, договорів та конвенцій, тоді як колективні відносини регламентуються через угоди, договори, статuti тощо.

Зовнішня політика країни може бути розглянута як загальна стратегія та дії її лідерів у міжнародній арені, метою яких є досяг-

нення національних інтересів та цілей через взаємодію з іншими гравцями на міжнародній сцені. На відміну від внутрішньої політики, зовнішня політика ведеться у глобальному контексті, особливості якого формують її зміст та методи. Діяльність на міжнародному рівні включає значний ступінь невизначеності та ризику, що вимагає від учасників глибокого розуміння глобальних процесів та високої кваліфікації у прийнятті стратегічних рішень. На основі змін у ключових параметрах міжнародно-політичних відносин, можна ідентифікувати *три основні категорії зовнішніх політичних відносин*: партнерські відносини: цей тип відносин характеризується співпрацею між країнами, які взаємно підтримують зовнішньополітичні ініціативи одна одною. Включає узгодження позицій по важливим міжнародним питанням, надання взаємної допомоги у реалізації зовнішньополітичних курсів, забезпечення взаємних гарантій безпеки, підготовку військових спеціалістів, а також проведення спільних військових навчань; конфронтаційні відносини: цей тип відносин базується на політичному протистоянні, коли сторони взаємно не приймають політику одна одною. Включає такі дії, як дипломатичні демарші, воєнне суперництво, загрози використання сили або її безпосереднє застосування. Часто такі відносини формуються в регіонах, що мають особливе значення для «життєво важливих інтересів» сторін, або виявляються у практиці підтримки «ворога свого ворога»; домінантні відносини: цей тип відносин виникає, коли одна держава має контроль над іншою через економічну залежність, вплив на політичне керівництво, присутність своїх військових сил на території іншої держави або навіть її окупацію. Домінування може бути протекціоністським, коли держава-протектор забезпечує захист і підтримку менш потужній державі, або мати силовий характер, коли домінуюча держава диктує умови, змушуючи слабшу до певних дій або бездіяльності.

Багатогранність міжнародних відносин вимагає розрізнення їхніх типів, видів, рівнів та станів. Типи міжнародних відносин визначаються за класовими та цивілізаційними критеріями, виходячи з різних систем цінностей, історичних та соціокультурних особливостей різних суспільств. Види міжнародних відносин класифікуються залежно від сфери суспільного життя, включаючи економіку, політику, військову стратегію, культуру, ідеологію, науку та техніку. Це різноманіття демонструє широкий спектр взаємодій

і зв'язків на міжнародній арені, кожен з яких має свою специфіку та важливість. *Рівні міжнародних відносин* розглядаються за двома основними критеріями: ступенем розвитку та інтенсивності (високий, середній, низький) та геополітичними аспектами (глобальний, регіональний, субрегіональний). Такий підхід дозволяє аналізувати міжнародні процеси як у глобальному, так і в більш локалізованому контексті. В межах своєї зовнішньополітичної та міжнародної діяльності, кожна держава виконує ряд функцій, таких як оборонна, інформаційно-представницька, організаційно-посередницька та інтегративна. Ці функції допомагають державам ефективно взаємодіяти на міжнародній арені, захищаючи свої інтереси та сприяючи глобальному розвитку. Таким чином, теорія міжнародних відносин охоплює дослідження основних принципів діяльності суб'єктів світової спільноти на міжнародному рівні, враховуючи їхні інтереси та основні тенденції розвитку сучасного світу.

Міжнародні відносини, які охоплюють взаємодію між різноманітними державними та недержавними акторами у політичних, дипломатичних, економічних, культурних, наукових та інших сферах, завжди привертала увагу політиків, науковців і аналітиків. Цей інтерес виявляється у великій кількості монографій, наукових статей та аналітичних матеріалів, що аналізують як загальну картину міжнародних відносин, так і специфіку зовнішньої політики та національної безпеки окремих держав, включаючи Україну. Системний аналіз міжнародного комплексу відносин у сучасному світі включає вивчення та опис його ключових структурно-функціональних елементів. Це дозволяє виявити основні закономірності, які характеризують міжнародні відносини незалежно від конкретної історичної епохи, та визначити основні тенденції їх розвитку, що показують напрямок еволюції взаємодій на міжнародній арені між суб'єктами світової політики. Основні *тенденції системи міжнародних відносин*: тенденція до демократизації міжнародних відносин; тенденція до змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки, тенденція до глобалізації та фрагментації, інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин; тенденція інформаційно-комунікативного змісту; тенденція до змін у характері відносин між телурою таласократичними силами в світі після завершення «холодної війни».

Опираючись на теорію систем та системний аналіз, Мортон Каплан у своїй праці «Система і процес у міжнародній політиці»

розробив абстрактні теоретичні моделі для більш глибокого розуміння міжнародних відносин. Він ідентифікував шість основних типів міжнародних політичних систем: систему одиничного вето, систему балансу сил, гнучку біполярну систему, жорстку біполярну систему, універсальну систему та ієрархічну систему. Кожна з цих систем має свої основні правила, механізми трансформації, правила класифікації акторів, їх здібностей та інформації¹³.

М. Ніколсон виокремив п'ять типів міжнародних систем: чисто ієрархічний тип, тип чистої взаємодії, просту реалістичну систему, змішану реалістичну систему та комплексну систему¹⁴.

Загальна ідея полягає в тому, що некоординована діяльність суверенних держав, які діють за власними інтересами, формує міжнародну систему. Основною ознакою цієї системи є домінування кількох найпотужніших держав, а її структура впливає на поведінку всіх міжнародних акторів. Згідно з цим, одним із загальних законів міжнародних систем вважається залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи. Р. Арон, наприклад, вказував на закон рівноваги або балансу сил у міжнародних системах, який сприяє збереженню відносної стабільності у міжнародних відносинах¹⁵. Ці підходи до міжнародних систем відображають різні аспекти та динаміку міжнародних відносин, забезпечуючи багатогранний аналіз сучасних міждержавних і міжнародних процесів.

Трансформація міжнародних систем є процесом, який відображає глибокі зміни у структурі та динаміці міжнародних відносин. Цей процес охоплює зміну впливових сил, редефініцію глобальних правил та переформулювання стратегій країн. Ключові аспекти трансформації міжнародних систем включають: перерозподіл глобальної влади: зміни у міжнародній ієрархії та поява нових регіональних та глобальних держав змінюють традиційний баланс сил; економічна інтеграція та глобалізація: поглиблення економічних зв'язків між країнами сприяє створенню взаємозалежних відносин, що вимагає нових форм міжнародного регулювання; технологіч-

¹³ Див.: Kaplan M. A. System and process in international politics. New York, 2005. 250 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/System_and_Process_in_International_Poli.html?id=INObDHjGi_oC&redir_esc=y

¹⁴ Див.: Nicholson M. International relations: a concise introduction. 2nd ed. New York: New York University Press, 2002. 242 p.

¹⁵ Див.: Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000. 688 с.

ний прогрес: швидкий розвиток технологій змінює методи ведення війни, спілкування та виробництва, що впливає на міжнародні відносини та дипломатію; зміни в міжнародному праві та інституціях: адаптація міжнародних норм та інституцій до нових викликів, таких як зміна клімату, кібербезпека та міжнародна міграція; зростання значення неурядових акторів: міжнародні організації, громадянське суспільство та транснаціональні мережі грають все більшу роль у міжнародних відносинах; культурні та ідентичні зміни: розширення культурного обміну та зіткнення цінностей викликають нові соціальні та політичні динаміки на міжнародному рівні. Трансформація міжнародних систем вимагає від держав гнучкості та адаптивності, а також готовності переглядати та оновлювати свої зовнішньополітичні стратегії з метою відповідати новим глобальним реаліям.

Мирне співіснування країн у системі міжнародних відносин є фундаментальним принципом, що спрямований на підтримку стабільності, безпеки та співпраці на глобальному рівні. Цей принцип включає ряд ключових аспектів та практик: взаємне визнання та повага суверенітету: країни визнають та поважають суверенні права та територіальну цілісність одна одної, уникаючи втручання у внутрішні справи; дипломатичний діалог та переговори: вирішення міжнародних конфліктів і розбіжностей через дипломатію та конструктивні переговори, а не через силове протистояння; дотримання міжнародного права: прихильність до норм та угод міжнародного права, включаючи Хартію ООН та інші міжнародні договори; економічна співпраця та інтеграція: розвиток торговельних, економічних та інвестиційних зв'язків з метою сприяння взаємозалежності та зменшення ризиків конфліктів; культурний обмін та взаєморозуміння: сприяння культурному обміну та освітнім ініціативам для поглиблення взаєморозуміння та взаємоповаги між народами; спільні зусилля у вирішенні глобальних проблем: співпраця в рамках міжнародних організацій та ініціатив для вирішення таких загальних викликів, як зміна клімату, боротьба з тероризмом, захист навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку. Мирне співіснування вимагає від країн активної участі та співпраці у створенні стабільної, безпечної та справедливої міжнародної системи, де конфлікти вирішуються мирними засобами, а спільні інтереси та цілі досягаються через консенсус і взаєморозуміння.

Тема 11. Проблеми національної та світової політики, національної безпеки та національних інтересів, мирного співіснування держав

1. Національний інтерес як головне спрямування зовнішньої політики
2. Національна безпека
3. Міжнародна безпека
4. Роль геополітики в політології міжнародних відносин
5. Міжнародна система і міжнародний порядок
6. Особливості світопорядку в сучасних умовах

В умовах зростаючої глобальної взаємозалежності, категорія «інтерес» набуває значного впливу у розумінні динаміки міжнародних відносин. Основна зовнішньополітична діяльність держав зосереджена на захисті та просуванні своїх національних інтересів, які відображають державні потреби та визначаються її лідерами. Під національним інтересом слід розуміти комбінацію національної та державної вигоди. Зазвичай основні елементи національної безпеки включають воєнну безпеку, економічне процвітання та державний суверенітет.

Г. Моргентау¹⁶ та інші політичні реалісти виокремили кілька типів *національних інтересів*: постійні або фундаментальні інтереси: захист території, населення, державних інституцій, розвиток зовнішньої торгівлі, захист національного капіталу за кордоном, взаємовідносини з союзниками, формування зовнішньополітичної стратегії; проміжні або тимчасові інтереси: перемога у збройному конфлікті, створення альянсів для конкретних цілей, вступ до міжнародних організацій; інтереси виживання: протидія загрозам існуванню держави; життєві інтереси: забезпечення безпеки та добробуту нації в умовах серйозних криз; периферійні або дрібні інтереси: зосереджені на локальних цілях чи проблемах.

Концепція сучасного розуміння *національної безпеки* знайшла своє втілення в «Законі про національну безпеку», прийнятому у США в 1947 році. Ця ідея підкреслює необхідність комплексного підходу до захисту національних інтересів, забезпечення безпеки

¹⁶ Див.: Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace. 5th ed., revised. New York: Alfred A. Knopf, 1978. 653 p.

та стабільності на міжнародній арені. Таким чином, національний інтерес виступає як керівний принцип у формуванні зовнішньої політики та взаємодії держав у сфері міжнародних відносин.

Національна безпека – це стан захисту прав і свобод громадян, який забезпечується державою. Вона має три ключові аспекти: захист громадянських прав і свобод; підтримка стабільності всередині держави; оборона від зовнішніх загроз і агресії; міжнародна безпека, в свою чергу, означає стабільний стан міжнародних відносин, який сприяє існуванню та функціонуванню держав. Цей стан включає: забезпечення повного суверенітету та політичної та економічної незалежності держав; можливість протистояти воєнно-політичному тиску та агресії; розвиток рівноправних відносин між країнами; міжнародна безпека також означає політику, яка спрямована на створення ефективних умов для забезпечення миру та стабільності як на національному, так і на глобальному рівнях. Особливо це стає актуальним у контексті глобальних змін, таких як розпад СРСР, кінець біполярної світової системи, військові конфлікти та терористичні акти, що вимагають побудови нової, всеохоплюючої системи міжнародного правопорядку. Така система повинна базуватися на принципах колективної відповідальності, добровільності та демократії, одночасно передбачаючи чітко визначені обов'язки та відповідальності її учасників.

У сучасному світі, де глобальна взаємозалежність є ключовим фактором, *міжнародна безпека* виокремлюється як важлива категорія, забезпечуюча стабільність та захист на рівні міжнародних відносин. Основні засоби забезпечення міжнародної безпеки включають: стримування потенційної агресії за допомогою воєнної сили та інших форм тиску; покарання порушників міжнародної безпеки шляхом застосування різних санкцій; політичний процес, який поєднує силові рішення з легітимацією дій на міжнародному рівні; системи міжнародної безпеки різняться за масштабом та специфікою: глобальні системи, як наприклад біполярний світ, де СРСР та США домінували; регіональні системи, що ґрунтуються на регіональних інститутах, як в Європі, де діють ЄС, ОБСЄ, НАТО; субрегіональні системи, де акцент зміщується з військової безпеки на економічні зв'язки; двосторонні домовленості, які охоплюють співпрацю в галузі військово-політичних та економічних відносин.

Ефективність міжнародної системи безпеки залежить від: стану геостратегічної ситуації та міжнародних реалій; внутрішнього стану держав та їхніх довгострокових можливостей; характеру сучасних загроз і їх впливу на стабільність регіонів; ефективності існуючих систем безпеки та їх адаптивності до нових викликів; можливостей створення нових систем безпеки та їх взаємодії з існуючими.

Геополітика, яка традиційно вивчає вплив географічного середовища на політику держав, у сучасному світі має враховувати ряд ключових факторів, щоб не втратити свою науковість та об'єктивність. Серед них: військово-технічні інновації: сучасні досягнення в сфері зброї та військових технологій змінюють баланс сил на світовій арені; інформаційна революція: Прогрес у сфері електронного зв'язку та інформаційних технологій змінює сприйняття державної віддаленості та взаємозв'язку; економічні фактори: глобалізація та економічне зростання набувають самостійного значення у формуванні геополітичного ландшафту; розвиток наук: прогрес у суспільно-політичних науках визначає стратегії національного розвитку та зовнішньополітичну поведінку держав; культурно-освітній рівень населення: етнічна, релігійна структура та освіченість населення впливають на економічний розвиток та використання високих технологій; ефективність політичного режиму: внутрішня стабільність, повага до законів, легітимність керівництва та компетентність правлячої еліти є важливими для стабільного розвитку держави. Таким чином, сучасна геополітика повинна інтегрувати ці фактори для глибокого та всебічного аналізу міжнародних відносин і світових процесів.

Експерти в міжнародних відносинах визначають три ключові аспекти *міжнародного порядку*: горизонтальний вимір: Відносини між основними учасниками міжнародної арени, включаючи взаємодії між провідними державами та іншими значущими глобальними гравцями; вертикальний вимір: Відносини між більш потужними та слабшими країнами, демонструючи динаміку влади та впливу у міжнародних відносинах; функціональний вимір: Роль різних сфер міжнародного життя у підтримці стабільності, включаючи дипломатію, економічні відносини, моральні норми, політичні амбіції, а також вплив транснаціональних корпорацій та інших неполітичних асоціацій. Проте основним фактором у підтримці міжнародного порядку

завжди залишається сила, особливо воєнна міць, яка відіграє ключову роль у різних історичних етапах розвитку міжнародних відносин.

Світопорядок у сучасних умовах характеризується кількома ключовими особливостями, які формують міжнародні відносини, політику, економіку та культуру: багатополярність: Зміщення від біполярного світу холодної війни до багатополярного світопорядку, де кілька держав або блоків мають значний вплив на міжнародні відносини. Країни, такі як США, Китай, ЄС, росія та інші, грають ключову роль у формуванні глобальної політики; глобалізація: продовжує впливати на економічні, соціальні та культурні аспекти суспільства, стираючи кордони і створюючи тісно взаємопов'язаний світ; технологічний прогрес: швидкий розвиток технологій, зокрема в області інформаційних технологій, штучного інтелекту та біотехнологій, радикально змінює економічні, соціальні та військові аспекти суспільства; зміна клімату та екологічні проблеми: ставлять перед усіма країнами виклики, пов'язані з охороною довкілля, зміною клімату, забезпеченням сталого розвитку та управлінням природними ресурсами; міжнародний тероризм та безпека: терористичні загрози та міжнародна злочинність залишаються серйозними викликами для глобальної безпеки, вимагаючи координованої відповіді від міжнародної спільноти; культурні та ідентичні зміни: продовжується зіткнення культур, ідентичностей та цінностей, що викликає соціальні напруження, але також сприяє більшому розумінню та взаємоповазі між різними культурами; демографічні зміни: старіння населення в деяких регіонах та демографічний ріст в інших створюють виклики для економічного розвитку, соціального забезпечення та управління міграцією; міжнародне право та інституції: роль міжнародних інституцій та міжнародного права продовжує адаптуватися до змін у глобальному балансі сил та нових глобальних викликів. Ці особливості формують динамічний та складний світовий порядок, в якому держави, міжнародні організації, компанії та громадянське суспільство мають постійно адаптуватися та співпрацювати, щоб вирішувати глобальні проблеми та використовувати нові можливості.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Політика: сутність, форми та роль у функціонуванні суспільства

1. Сутність політики: основні теоретичні підходи (субстанціональний, інституціональний, соціологічний, телеологічний, конфліктний і консенсусний)
2. Структура політології
3. Теоретичні та емпіричні методи політологічних досліджень.
Моделі політичного розвитку

Завдання для самостійної роботи:

Визначити теоретичні основи, суть і причини виникнення політики

Охарактеризувати об'єкт, суб'єкт та головні фактори політики
Проаналізувати структуру та функції політики

Тема 2. Політична влада і політичні процеси в сучасному світі

1. Основні теорії влади (реляціоністські, системні, біхевіористські)
2. Природа влади. Влада і вплив, влада та панування, влада та авторитет
3. Форми влади
4. Структура політичної влади
5. Система розподілу влад та ступінь її відповідності сучасному рівню розвитку суспільства та держави
6. Легальність та легітимність політичної влади

Завдання для самостійної роботи:

Розглянути ознаки, функції, форми, рівні, аксіоми політичної влади

Охарактеризувати типологію політичної влади

Провести порівняльний аналіз політичної та державної влади

Тема 3. Поняття та структура політичних систем.

Типологія політичних систем. Держава та громадянське суспільство в політичній системі

1. Основні теоретичні моделі політичних систем (Д. Істон, Г. Алмонд, К. Дойч, нейромережева модель)
4. Типологія політичних систем
5. Причини походження держави
6. Громадянське суспільство: сутність і структурні компоненти
7. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства

Завдання для самостійної роботи:

Визначити структурні компоненти політичної системи

Охарактеризувати головні функції політичних систем

Розкрити сутність та основні теоретико-концептуальні підходи до інтерпретації громадянського суспільства

Тема 4. Основні підходи до розуміння політичного суб'єкта. Індивідуальні та колективні політичні актори

1. Інститути як суб'єкти політики
2. Групи як суб'єкти політики
3. Індивід як політичний актор

Завдання для самостійної роботи:

Розкрити поняття «Політичний актор», «Державний діяч», «Політична особа», «Політичний лідер»

Охарактеризувати особливості інституційних та індивідуальних політичних акторів.

Розглянути класичні підходи до вивчення політичних еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, В. Липинський)

Проаналувати теоретичні підходи до розуміння політичного лідерства

Розкрити теорії політичних партій

Тема 5. Порядок та зміни у політичному розумінні: структурно-функціональний та динамічний підходи

1. Структурно-функціональний підхід в політичній теорії
2. Динамічний підхід в політичній теорії
3. Поняття «система», «процес», «розвиток» в загальній теорії політики

Завдання для самостійної роботи:

Описати теорії суспільно-політичних змін

Охарактеризувати теорії переходу до демократії (Д. Растоу, С. Гантінгтон)

Розкрити сутність транзитологічної парадигми

Тема 6. Інституційні основи політичної діяльності. «Новий інституціоналізм»

1. Генеза, сутність, характерні риси інституціоналізму та неоінституціоналізму
2. Характерні риси неоінституціоналізму
3. Моделі інституціонального підходу

Завдання для самостійної роботи:

Визначити поняття «інститут» у соціальних науках

Розглянути інституційний підхід у політичних дослідженнях

Розкрити сутність та характеристики «Нового інституціоналізму»

Тема 7. Теорії політичного розвитку

1. Поняття та структура політичного процесу
2. Політичний розвиток
3. Співвідношення понять «політичний розвиток» і «політична модернізація»
4. Основні кризи, що супроводжують процес політичної модернізації

Завдання для самостійної роботи:

Технології політичного процесу

Типи політичного розвитку

Моделі політичного розвитку

Тема 8. Теорії модернізації та їх постмодерна критика

1. Розуміння модерну та постмодерну у науковому дискурсі
2. Просвітництво як джерело модерну та проєкт раціоналізаторського ставлення до світу
3. Теорії модернізації: історія та сучасність
4. Методологічні та світоглядні новації доби постмодерну
5. Дискусії щодо назви постсучасного стану політики (У. Бек, Ю. Габермас, Е. Гіденс, Ф. Джеймсон, Ф. Ліотар)
6. Трансформації влади, культури та політики в умовах модерну та постмодерну

Завдання для самостійної роботи:

Розкрити витоки теорії модернізації та її етапи

Проаналізувати становлення теорії модернізації: сучасний стан та виклики

Розкрити критику „теорії модернізації” І. Валерстайном: позитивна програма

Визначати основні ідеї традиції versus Модернізація (Вебстер Андрю)

Проаналізувати теорію «Кінець історії і кінець теорії модернізації» (Френсіс Фукуяма)

Описати основні положення постмодернізації versus модернізації (Скот Леш, Рональд Інглегарт, Ентоні Гідденс)

Тема 9. Теорії глобалізації

1. Процес глобалізації: поняття, виміри та характеристики
2. Політичні теорії глобалізації та глобального управління
3. Вплив глобалізаційних процесів на сучасне суспільство
4. Фактори формування альтернативних, нетрадиційних та зелених рухів

6. Альтернативні концепції (антиглобалізм, альтерглобалізм, глокалізація)
7. Футурологія про перспективи глобального розвитку

Завдання для самостійної роботи:

Визначити чинники та джерела глобалізації

Охарактеризувати етапи глобалізаційних процесів: основні підходи

Описати основні положення теорії детериторіалізації

Розкрити ідею «динаміка простору-часу сучасності» в теорії

Е. Гідденса

Проаналізувати ідею просторово-часової компресії Д. Харві

Розглянути простір і час як чинники глобальної соціальної та політичної диференціації (З. Бауман)

Тема 10. Теорія міжнародних відносин

1. Теорія міжнародних відносин: суть понять» міжнародні відносини», «міжнародна політика», «зовнішня політика»
2. Основні закономірності та тенденції розвитку міжнародних відносин і світової політики
3. Типи, структура, закони функціонування і трансформації міжнародних систем
4. Поняття, різновиди й основні компоненти середовища міжнародних відносин
5. Соціальне середовище глобальної системи міжнародних відносин

Завдання для самостійної роботи:

Визначити основні закономірності та тенденції еволюції міжнародних відносин.

Розкрити роль теорії міжнародних відносин в системі наук

Охарактеризувати систему міжнародних відносин

Розглянути глобальну, регіональну та субрегіональну міжнародні системи.

Геополітичні характеристики та особливості розвитку глобальної системи міжнародних відносин на початку XXI ст.

Тема 11. Проблеми національної та світової політики, національної безпеки та національних інтересів, мирного співіснування держав

1. Національний інтерес як головне спрямування зовнішньої політики
2. Роль геополітики в політології міжнародних відносин
3. Міжнародна система і міжнародний порядок. Особливості світопорядку в сучасних умовах

Завдання для самостійної роботи:

Визначити поняття «національна безпека» та її місце в структурі національних інтересів

Проаналізувати основні елементи національної безпеки та їх ієрархія

Визначення воєнної стратегії відповідно вимог у сфері національної безпеки

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Геополітичні характеристики та особливості розвитку глобальної системи міжнародних відносин на початку ХХІ ст.
2. Глобальні проблеми сучасності: визначення та головні ознаки.
3. Держава як політичний інститут.
4. Джерела влади в умовах авторитаризму та тоталітаризму.
5. Етапи (хвилі) глобалізації (Р. Робертсон, Й. Терборн, Я. Пітерзе, І. Валлерстайн, Дж. Аррігі та ін.).
6. Інструментарій теорії політики: основні категорії, закономірності та методи.
7. Концепція розподілу влади та її значення для сучасної політики.
8. Критика «теорії модернізації» І. Валерстайном: деологічна деконструкція
9. Нормативно-правове регулювання діяльності громадських організацій в Україні
10. Основні аспекти класичної теорії еліт
11. Основні підходи до розуміння політики.
12. П. Рікер про теорію політичної влади.
13. Політичний капітал у структурі політичної системи.
14. Політичний розвиток: поняття, зміст, спрямованість і обумовленість.
15. Політичні еліта: основні етапи становлення та критерії відбору.
16. Поняття стратегії національної безпеки та особливості її формування.
17. Специфіка функціонування індивідуальних та колективних політичних акторів.
18. Становлення та розвиток політичної теорії.
19. Теорія гібридизації Я. Пітерзе
20. Україна у системі міжнародних відносин.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Практичне завдання: аналіз політичних систем та моделей організації влади.

1. Британська традиція в Великобританії та за її межами (Ірландська республіка, Канада, Австралія)
2. Демократія в Америці.
3. Німецька традиція.
4. Французька традиція.
5. Специфіка політичної системи європейських переферій: Північна Європа, країни Балтії.
6. Іранський варіант модернізації.
7. Китайська модель політичної системи.
8. Особливості політичної системи України.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

З КУРСУ

1. Антиглобалізм: ідеологія і парадокси руху
2. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства
3. Витоки теорії модернізації та її етапи
4. Влада і вплив, влада та панування, влада та авторитет.
5. Генеза, сутність, характерні риси інституціоналізму та нео-інституціоналізму.
6. Глобалізація як взаємодія і взаємозалежність локального і глобального.
7. Глобалізація як детериторіалізація (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, А. Аппадурі, П. Віріліо).
8. Головні функції політичних систем.
9. Громадянське суспільство: сутність і структурні компоненти.
10. Групи як суб'єкти політики
11. Держава та громадянське суспільство в політичній системі
12. Динаміка простору-часу сучасності в теорії Е. Гідденса
13. Динамічний підхід в політичній теорії
14. Етапи (хвилі) глобалізації (Р. Робертсон, Й. Терборн, Я. Пітерзе, І. Валлерстайн. Дж. Аррігі та ін.).
15. Етапи глобалізаційних процесів: основні підходи.
16. З. Бауман про вплив глобалізації на індивіда.
17. Індивід як політичний актор
18. Інститути як суб'єкти політики
19. Інституційні основи політичної діяльності.
20. Кінець історії і кінець теорії модернізації (Френсіс Фукуяма)
21. Критика „теорії модернізації” І. Валерстайном: деологічна деконструкція
22. Критика „теорії модернізації” І. Валерстайном: позитивна програма
23. Легальність та легітимність політичної влади.
24. М. Вотерс про співвідношення соціальної організації та територіальності.

25. Міжнародна система і міжнародний порядок.
26. Моделі інституціонального підходу.
27. Моделі політичного розвитку.
28. Нації та етноси в умовах глобалізації (Е. Сміт).
29. Національний інтерес як головне спрямування зовнішньої політики
30. «Новий інституціоналізм»
31. Об'єднання громадян: різновиди, методи впливу на владу.
32. Ознаки та основні функції держави.
33. Основні елементи політичної культури.
34. Основні закономірності та тенденції розвитку міжнародних відносин і світової політики
35. Основні концепції походження держави.
36. Основні кризи, що супроводжують процес політичної модернізації
37. Основні підходи до розуміння політичного суб'єкта. Індивідуальні та колективні політичні актори
38. Основні поняття етнополітології: етнос, народ, нація, національна меншина.
39. Основні риси модернізованих політичних систем.
40. Основні теоретичні моделі політичних систем (Д. Истон, Г. Алмонд, К. Дойч, нейромережева модель).
41. Основні теорії виникнення тоталітаризму.
42. Основні теорії влади (реляціоністські, системні, біхевіористські).
43. Основні теорії влади (реляціоністські, системні, біхевіористські).
44. Основні функції політики.
45. Особливості постмодерного розвитку глобалізації.
46. Особливості світопорядку в сучасних умовах
47. Партії в Україні: партійний спектр України.
48. Політика і політична влада: сутність, форми та роль у функціонуванні суспільства
49. Політика: поняття та типологія.
50. Політична влада і політичні процеси в сучасному світі
51. Політичний розвиток

52. Поняття «система», «процес», «розвиток» в загальній теорії політики
53. Поняття та структура політичних систем.
54. Поняття та структура політичного процесу
55. Поняття та сутність глобалізації.
56. Поняття, різновиди й основні компоненти середовища міжнародних відносин
57. Порівняльний аналіз принципів модернізаційної та світ-системної парадигм.
58. Порядок та зміни у політичному розумінні
59. Постмодерні інтерпретації глобалізації (З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, У. Бек).
60. Постмодернізація versus Модернізація (Скот Леш, Рональд Інгларт, Ентоні Гіденс)
61. Природа влади.
62. Причини походження держави.
63. Проблеми ідентичності в добу глобалізації
64. Проблеми національної та світової політики, національної безпеки та національних інтересів, мирного співіснування держав
65. Простір і час як чинники глобальної соціальної та політичної диференціації (З. Бауман).
66. Просторово-часова компресія Д. Харві.
67. Роль геополітики в політології міжнародних відносин
68. Світ-системний аналіз – теоретична основа концептуалізації глобальних процесів.
69. Система розподілу влад та ступінь її відповідності сучасному рівню розвитку суспільства та держави.
70. Соціальне середовище глобальної системи міжнародних відносин
71. Співвідношення понять ”політичний розвиток” і ”політична модернізація”
72. Становлення теорії модернізації: сучасний стан та виклики
73. Структура політичної влади.
74. Структура політології.
75. Структурні компоненти політичної системи.
76. Структурно-функціональний підхід в політичній теорії

77. Сутність політики: основні теоретичні підходи (субстанціональний, інституціональний, соціологічний, телеологічний, конфліктний і консенсусний).
78. Теоретичні та емпіричні методи політологічних досліджень.
79. Теорії глобалізації
80. Теорії модернізації та їх постмодерна критика
81. Теорії політичного розвитку
82. Теорія гібридизації Я. Пітерзе.
83. Теорія детериторіалізації.
84. Теорія міжнародних відносин: суть понять» міжнародні відносини», «міжнародна політика», «зовнішня політика»
85. Типи, структура, закони функціонування і трансформації міжнародних систем
86. Типологія політичних систем.
87. Типологія політичних систем.
88. Традиція versus Модернізація (Вебстер Андрю)
89. Форми влади.
90. Характерні риси неоінституціоналізму.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Список основних джерел

1. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000. 688 с.
2. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постанях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
3. Віннічук О. В. Політологія. Вступ до спеціальності: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2019. URL: <http://history.kpnu.edu.ua/na-dopomohu-studentu/>.
4. Глобальні проблеми міжнародних відносин та світової політики: безпековий вимір: підруч. / за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. І. В. Алексеєнко / І. В. Алексеєнко, А. І. Курас, А. Х. Маргулов. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 164 с.
5. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації: аналіт. доп. / за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 112 с.
6. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Львів: УКУ, 2019. 428 с.
7. Історія міжнародних відносин: підруч. / І. В. Алексеєнко, А. Х. Маргулов, І. А. Єремєєва, М. В. Несправа. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.
8. Кормич Л. І., Краснопольська Т. М. Специфіка політичного розвитку України в світлі євроінтеграційних процесів. Одеса: Фенікс, 2021. 97 с.
9. Кормич Л. І., Краснопольська Т. М. Тектоніка сучасної демократії. Одеса: Фенікс, 2021. 71 с.
10. Мироненко П. В. Збочена росія та ознаки Третьої світової війни. Нотатки із щоденника політолога. У 2 частинах. Видання Академії політичних наук України. Київ: Видавництво Політія, 2022. 680 с.
11. Мироненко П. В. Спогади про майбутнє. Хроніки війни із щоденника політолога (24.02.2022–24.08.2022). Київ: Видавництво Політія, 2022. 700 с.
12. Міжнародні відносини та зовнішня політика України: підручник / Ю. В. Пунда, І. П. Козинець, В. С. Клименко та ін. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 328 с.

13. Міжнародні відносини та світова: навчальний посібник / О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д. Ю. Михайличенко, О. В. Бровко; за заг. ред. д-ра філос. наук, професора О. М. Кузя. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 201 с.
14. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. під ред. І. Дзюби Київ: Основи, 2000. 198 с.
15. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2019. 65 с. URL: http://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/75228/mod_resource/content/1/
16. Almond G., Powell B. Comparative politics: System, process, and policy. Boston: Little Brown, 1978. 458 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/251144806_Gabriel_A_AlmondG_Bingham_Powell_Comparative_Politics_System_Process_and_Politics_Boston_Toronto_1978
17. Bentley A. The process of government: a study of social pressures. New Jersey: Transaction Publishers, 1995. 501 p.
18. Blondel J. An Introduction to Comparative Government. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. 558 p.
19. Dahl R. A. On political equality. New Haven, CT, US: Yale University Press, 2007. 142 p.
20. Kaplan M. A. System and process in international politics. New York, 2005. 250 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/System_and_Process_in_International_Poli.html?id=INObDHjGi_oC&redir_esc=y
21. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. New York, 1948. URL: <http://www.twirpx.com/file/365721/>
22. Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace. 5th ed, revised. New York: Alfred A. Knopf, 1978. 653 p.
23. Nicholson M. International relations: a concise introduction. 2nd ed. New York: New York University Press, 2002. 242 p.
24. Weber M. Political Writings / ed. and trans. P. Lassman, R. Speirs; Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 390 p.

Список допоміжних джерел

1. Вайєр А. М. Місце політичних рішень в процесі розвитку сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 194–205.
2. Козьмініх А. Інформаційний суверенітет як основа національної безпеки України. *Сучасні політичні процеси: глобальний та на-*

- ціональний виміри: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 29 квітня 2022 р. Одеса, 2022. С. 44–46.
3. Козьмініх А. В. Інформаційна політика в умовах демократичного транзиту. *Політичне життя*. 2020. № 3. С. 51–57.
 4. Козьмініх А. В. Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 41–48.
 5. Козьмініх А. В. Негативний інформаційний вплив на сучасне громадянське суспільство. *Науковий журнал «Politicus»*. 2020. № 3. С. 38–43.
 6. Козьмініх А. В. Основні детермінанти впливу на формування політичної стабільності в сучасній Україні. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: conference Proceedings*, October 25, 2019. Leipzig: Baltija Publishing. 2019. P. 79–82.
 7. Козьмініх А. В. Основні механізми та особливості політичної стабільності в Україні в умовах політичного транзиту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Вип.1. Т. 12. С. 123–132.
 8. Кормич Л. І., Кормич А. І. Новий формат загроз міжнародного тероризму: час мереж та технологій. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 6–19.
 9. Кормич Л. І. Гарантії національної безпеки України в європейському контексті. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21 травня 2021 р. Одеса: Гельветика, 2021.*
 10. Краснопольська Т. М. Європейські наднаціональні партії: чинники трансформації та роль у Європарламенті. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6. 2. vydání. S. 108–115.
 11. Мамонтова Е. В., Лисянський П. Л. Інспірований сепаратизм в Україні як політичне явище та наукова категорія. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 49–54.
 12. Сушко А. Соціокультурний підхід в дослідженні політичних процесів українського суспільства. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 29 квітня 2022 р. Одеса, 2022.* С. 130–134.

13. Сушко А. І., Каретна О. О. Формування політичної культури в період модернізму *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 91–96.
14. Almond G. Comparative Political System. *Journal of Politics*. 1956. No. 18(3). P. 391–409.
15. Hamilton W. H. The institutional approach to economic theory. *The American Economic Review*. 1919. Vol. 9. No. 1. P. 309–318. URL: <https://www.jstor.org/stable/1814009>

Інформаційні ресурси

1. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/>
2. Онлайн бібліотека по політології та політичним наукам. URL: <http://politics.ellib.org.ua/>
3. Офіційний сайт українського центру економічних та політичних досліджень ім. Разумкова. URL: <http://www.useps.org/>
4. Сайт Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. URL: <http://www.ipiend.gov.ua/>
5. Сайт міжнародного центру перспективних досліджень. URL: <http://www.icps.kiev.ua/library>
6. Сайт Українського незалежного центру політичних досліджень. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/>
7. Сайт Українського центру політичного менеджменту (містить електронні книги, повнотекстові версії журналів «Політичний менеджмент», «Соціальна психологія», «Людина і політика», «Український соціум»). URL: <http://www.politik.org.ua/>.

Навчальне видання

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

Навчально-методичний посібник
для підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти
галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 052 «Політологія»

Укладачі:

Альона Віталіївна Козьмініх,
Анатолій Іванович Сушко

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 3,12.
Зам. № 2402–01.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net